

HERMENEUTIKA JA RETSEPTIIVNE ESTEETIKA

ÜLLE PÄRLI LOENGUKURSUSE KONSPEKT. ÜLES KIRJUTANUD EVA LEPIK.

Hermeneutika on üks võimalikest kirjandusteaduse keeltest. Seostub saksa filosoofilise mõttega, saksa romantismiga, on teadus mõistmisest. Hermeneutika eesmärk on maailma mõistmine keele ja subjekti kaudu. Semiootika ja strukturalism keskenduvad tekstile, koodidele ja kontekstile, hermeneutika keskendub adressandi ja adressaadi kommunikatsioonile teksti kaudu.

Klassikalisele hermeneutikale eelnesid antiiksed tõlgendusõpetused. Kreeka verbist *'hermeneuein'* tulenevasse sõnaperekonda kuuluvad sõnad võib jagada kahte rühma: ühtede kandvaks tähenduseks on vaimus kätketu teatavaks tegemine, väljendamine; teistel aga nähtuste sisemise tähenduse poole püüdmine, tõlgendamine, seletamine, interpreteerimine, ka tõlkimine. Vana-Kreeka teedejumala, rändurite kaitsja ning kaubandus- ja turujumala nimi oli Hermes. Hermes oli jumalate käskjal, kes edastas ja tõlgitses nende teateid inimestele. Hermeneutika kui tõlgenduskunst, seotud vanade ürikute, kirjandusteoste, kunstiteoste tõlgendamisega. "Jumalate keel", mis vajas vahendajaid, et see oleks mõistetav lihtsurelikele. "Vahendajad", millisteks näiteks Platonil on poeedid.

Piiblitekstide analüüsid (eksegeetika): piiblitekstide tõlgendamine, kus pühakirjatekstid on käsitletud kui jumaliku ilmutuse märgiline kirjapanek. Ajaloolis-tekstuaalne tõlgendus, mis seotud keeleliste muutustega läbi erinevate ajastute. Sümbolite, allegooria lahtimõtestamine. Märgiline tekst kui jälg ilmutusest. Eesmärgiks näidata, kuidas tekst viib sellesse kätketud tähenduseni. Szondi kirjutab, et sümbolistlik-allegooriline tõlgendamine on inspireeritud siin märgist, millele omistatakse uus tähendus, mis peitub mitte nende ettekujutuste süsteemis, mis on antud tekstis, vaid interpreteerija enese maailmas. Selline tõlgendamine apelleerib inimkonna vaimse kogemuse ühtsusele, mis võimaldab vaimse ja kultuurilise arengu järjepidevuse.

Antiiktekstide mõtestamine renessansiajal: renessansiaegne hermeneutika on kantud püüdlusest mõista ajastule võõrast klassikalise ja kristliku antiigi vaimuelu.

Schleiermachi-eelsed nn. spetsiaalhermeneutikad (teoloogiline, filoloogiline, juriidiline) olid kantud renessansi ratsionalismi vaimust ning eeldasid, et maailm ja seal leiduv on põhiliselt mõistuspärane ja selge ning keskendusid teostes ettetulevatele üksikutele hämaratele kohtadele (*obscuritas*). Immanuel Kanti kriitilise transtsendentalismi, XVIII saj. lõpul saksa vaimuilmast tekkinud uue ajalooteaduse¹ (J. G. Herder jt.) ning romantismi foonil sai alguse uus, universaalne hermeneutika, mille eesmärgiks on autori kui looja mõistmine ja teose kui autori tervikliku eneseväljenduse mõistmine.

Väljapaistvaid autoreid ja tekste:

Friedrich Daniel Ernst Schleiermacher (1768-1834). Traktaadid "Dialektika", "Hermeneutika ja kriitika". (*Fr. Schleiermacher's sämtliche Werke*, Bd. 1-IV, 1835-43).

Wilhelm Dilthey (1833-1911) "Sissejuhatus vaimuteadustesse" ("*Einleitung in die Geisteswissenschaften*" 1883) "Hermeneutika teke" ("*Die Entstehung der Hermeneutik*" - 1900), "Poeetilise kujutlusvõime jõud. Poeetika alused". ("*Die Einbildungskraft des Dichters. Bausteine für eine Poetik*").

Martin Heidegger (1886-1976) "Olemine ja aeg" ("*Sein und Zeit*" 1927)

¹ Ajalooliste fenomenide käsitlemine ainukordsetena. Individuaalsus küünib üksikisikult ja nähtusilt kollektiividele ja üleindiviidilistele ühendustele: ajastuile, kultuuridele, rahvastele. Ratsionalistlik üks ühtne üle-ajalooline inimloomus ja –mõistuslikkus seatakse kahtluse alla. Seda lähenemist on hakatud XX saj-l historismiks nimetama.

Hans Georg Gadamer (1900-2002) "Tõde ja meetod. Filosoofilise hermeneutika põhijooned". ("Wahrheit und Methode. Grundzüge einer philosophischen Hermeneutik" 1960); Mis on kirjandus? ("Was ist Literatur?" 1981)

Paul Ricoeur (1913-2005) "Interpretatsioonide konflikt" ("Conflit des interpretations. Essais d'hermeneutique." 1969), "Tekst kui mudel: hermeneutiline mõistmine".

P. Szondi (1929-1971) "Sissejuhatus kirjanduslikku hermeneutikasse" ("Einführung in die literarische Hermeneutik" 1975).

Lingvistiline hermeneutika - G. Gadamer, J. Habermas, P. Ricoeur

Ontoloogiline hermeneutika- M. Heidegger

Sotsioloogiline hermeneutika - G. Marcuse, Th. W. Adorno

Ajaloolis-kulturooloogiline - hilisemad W. Dilthey tööd

Hermeneutika kui üldine metodoloogia - E. Betti

Schlegel: "Kriitika ei ole midagi muud kui teose vaimu ja tähe võrdlemine /---/ Kriteerida tähendab mõista autorit paremini kui tema ise end mõistis". Schlegel rõhutab, et klassikalised tekstid ei saagi olla täielikult mõistetavad, kuna neid igavesti kritiseeritakse ja interpreteeritakse. Schleiermachi universaalne hermeneutika lähtus samast saksa klassikalise idealismi traditsioonist (Kant, Fichte, Schelling), millest on inspireeritud ka Schlegeli tõdemus. Hermeneutika on subjekti püüdnud mõista maailma; läbi autori (kui teise subjekti) teksti püütakse mõista ka autorit ennast.

Friedrich Daniel Ernst Schleiermacher (1768-1834)

Universaalse hermeneutika looja. Berliini ülikooli õppejõud XIX saj. alguses, saksa romantismi tõusu ja keeleteaduse elavnemise perioodil. Ilmusid tööd filoloogilise hermeneutika alalt (Fr. Ast "Grundlinien der Grammatik, Hermeneutik und Kritik" 1808; F. A. Wolf "Vorlesungen über die Altherthumswissenschaft" 1831) Oli oma eluajal peaaegu tundmatu, jäädes Hegeli varju. Teoloogina avaldas ka usufilosoofilisi traktaate: "Kõnelus religioonist seda põlgavatele haritud inimestele", mis oli orienteeritud pms. Jena romantikutele (Novalis, Schlegel jt.), kelle vaated olid Schleiermacheri omadega üsna sarnased, ainult et jenalastel oli Kunst seal, kus Schleiermacheril Jumal. Sch. vastandus ratsionalismile, talle on oluline religioosne tunne, mille objektiks on universum, Jumal. Religioosne tunne on seos ajatu, igavesega; lõpliku seos lõpmatuga teeb võimalikuks mõista, et lõplik eksisteerib vaid lõpmatuses ja tema kaudu. Religioosne tunnetus vastandub teaduslikule kaemusele. Subjekt on passiivne, võimaldab universumil enesele mõjuda, samas on ta individuaalne ja olemuselt irratsionaalne. Teaduslik tunnetus on analüütiline, ei võimalda maailma tajumist tervikuna; subjekt on aktiivne, universum passiivne. Rel. tunne oli enne, kui ilmusid 'mina' ja 'mitte-mina'. (Romantikud räägivad sama juttu, ainult 'religioosse' asemel on 'esteetiline'. Schlegel kirjutab kunsti religioosest loomusest ja väidab, et romantiline luule on universaalne, kuna ühendab teaduse, moraali, religiooni. Novalis räägib armastusest lõpmatu vastu jne. Jena romantikute programmilised seisukohad ilmnevad hiljem sümbolistide juures – seesama positivismivastane paatos. Romantikutel on subjektiivsus universaalsuse teine poolus.)

Schleiermacheri järgi pole Absoluut tunnetatav teisiti kui relig. tunde kaudu.

Tal oli ka õpetus eetikast, põhimõisteks 'inimese individuaalsus'. Sch. ei võta omaks Kanti ja Fichte abstraktset normatiivsust; ei lähtu üksikeost, vaid inimese loomingulisest eneseteostusest.

Tema dialektiline õpetus on laialipillatud märkmed, mis on hiljem kogutud teoseks “*Dialektika*”. Seal sisalduvad mõistepaarid ei ole tingimata opositsioonid. (*ajatu – ajalik, sarnasus – erinevus, üksik – üldine, tunne – mõistus, keel – kõne, eluakt - kõneakt; tunnetusvormid: tundeline – spekulatiivne, hermeneutika – reetoorika, tervik – osa, psühholoogia – grammatika, inimeseteadmine – keeleteadmine, võrdlev – intuiitiivne, nullväärtus - absoluutväärtus*; eristas ka *sisu vääritimõistmist vormi v. tooni vääritimõistmisest ning kvalitatiivset vääritimõistmist kvantitatiivsest ja ekstensiivset keeletalenti intensiivsest*).

Filosoofia kõrgub Sch. meelest teiste teaduste kohal, andes üksikteadustele üldised seaduspärasused. Dialektika on filosoofiline meetod, mis kätkeb filosofoerimise kunsti printsiipe. Teadmine kujuneb dialoogi kaudu, tingimuseks on erinevuse olemasolu. Mõttevahetuse käigus toimub üleminek erisustelt üldistele printsiipidele. Teadmine on intersubjektiivne, hermeneutika olulisus seisneb selles, et ta aitab mõista. Et mõtlemine saaks teaduseks, peab ta olema intersubjektiivne ja üldine, mõtlemisprotsess on kõigil seesama. Mõtlemine peab vastama olemisele, mis asub väljaspool mõtlemist.

Schleiermachi hermeneutika

1838 traktaat “*Hermeneutika ja kriitika, eriti seoses Uue Testamendiga*”.

Sch. püüdis luua universaalset teadust mõistmisest ja anda üldreegleid kirjutatud tekstide mõistmiseks. Tõi sisse uudse eelduse, et mittemõistmine on loomulik (varem oli arvatud, et mõistmine on loomulik). Tähelepanu tuleb pöörata mitte üksikutele segastele kohtadele, vaid terviku mõistmisele. Teksti mõistmine tugineb nii autori kui lugeja sarnasusele ja erinevusele.

Keele kasutamine, kõnelemine ja mõistmine moodustavad Sch. õpetuse tuuma: iga mõistmise akt on kõnelemise akti ümberpööramine, millega teadvustatakse, milline mõtlemine oli kõne aluseks.

Inimese suhe keelde on kahetine:

- 1) mõtted ja kujutlused on suuresti keeleliselt determineeritud, keele normatiivsus piirab inimest ja inimene on keele võimu all.
- 2) iga mõtlej inimene loob ja mõjutab keelt – keelesüsteem on elav ja dünaamiline. Keel ei arene suletud süsteemina, vaid läbi individuaalse kasutamise. Keel ja individuaalsus on teatud pingestatud tasakaalus. Kõne on individuaalne, keel – üldine. Kõne on keelest tulenev ja samas individuaalse mõtlemise fakt.

Mõistmine eeldab kahe meetodi olemasolu:

- 1) Grammatiline: mõistmine sõltub keelest, mis on lõpmatu ja universaalne, individuaalne kasutus on mõistetav kui teatud suhe tervikusse; kõneakt on keele realiseerumise akt, märksõna: klassikalisisus
- 2) Psühholoogiline: mõistmine sõltub kõnelejust - kõne suhe autori mõtlemise tervikusse, kõne kui individuaalse mõtlemise fakt, eluakt, inimese elumoment, originaalsus. Psühholoogilise meetodi rakendamise eesmärk on jõuda keeleliste modifikatsioonide subjektiivse aluseni. (Siin näeme seost Jena romantikute Novalise ja Schlegeliga.)

Hermeneutika on nende meetodite *Ineinandersein*, teineteisesolek; “Mõlemad on teineteisega täiesti võrdsed ja õigustamatu oleks nimetada grammatilist interpretatsiooni madalamaks ja psühholoogilist kõrgemaks”. Hermeneutika on mõistmise kunst, sest see pole puhtratsioonaalne, vaid nõuab ka intuitsiooni. On vaja nii sisseelamist kui rangelt objektiivseid faktiteadmisi.

Põhimõiste: ***hermeneutiline ring*** – osa mõistmine terviku kaudu ja terviku mõistmine osa kaudu; sellele tugineb tõene teadmine. “*Teoloogilises õpetuses*” kirjutab SCH: “Ükski teos ei või olla mõistetud teisiti kui seoses kõigi nende ettekujutustega,

milledest ta lähtub, läbi kirjanike kui ka nende, kellede jaoks ta kirjutab, eluliste suhete. Iga teos on osa ühisest elust, nii nagu iga lause on osa kõnest või teosest kui tervikust.” Keel ja ajalooline ajastu on tervik, mis on mõistetav osa, teose kaudu. Kuigi mõistmine on liikumine mööda suletud ringi, on ring näiline, ta ei vii ummikusse, vaid uuele mõistmisele. Teatud tervikutaju on protseduuri eeldus, aga protseduur ise on lõpmatu iseloomuga; sama ringi mööda teostuvad nii grammatiline kui psühholoogiline tõlgendamine. Kõrvuti grammatilise ja psühholoogilise interpretatsiooniga kõneleb Sch. veel komparatiivsest ja divinatoorsest meetodist. Komparatiivne, võrdlev meetod lähtub tõlgitsejale ja autorile ühisest, et sellega võrreldes eripärast autori teoses välja tuua. Divinatsioon on menetlus, milles end justkui teise inimese kohale asetades püütakse tema individuaalsust vahetult tabada, ära aimata. Taas ilmneb üksiku ja üldise vastastikune suhe. Gadamer peabki seda Sch. uudsuseks, et too näeb hermeneutilist ringi mitte ainult interpretatsiooni grammatilisel, vaid ka psühholoogilisel küljel, kuivõrd tõlgitsusel tuleb üksikut teost käsitleda oma looja tervikliku eluseose üksiku, lõpliku ja piiratud väljendusena. Siiski ei lange nende kahe meetodi eristus kokku grammatilise ja psühholoogilise interpretatsiooni eristusega.

Divinatsioon - ennetav intuiitiivne terviku mõistmine, etteaimamine, “selgeltnägemine”.

Hermeneutilise ringi formuleerimine on tihedalt seotud saksa valgustajate vaadetega (Lessing, Herder) ja romantikutega nagu Fr.Schlegel.

Omakorda viib romantikutelt ja SCH-lt see psühholoogilise hermeneutika liin Schopenhauerini

Tõlgendamine e. mõistmine on antud kõne ajalooline, divinatoorne objektiivne ja subjektiivne rekonstrueerimine.

Mõistmise reeglid:

- 1) Psühholoogiline tõlgendamine alaku teemast, üldisest ülevaatest.
- 2) tuleb rakendada hermeneutilist ringi
- 3) stiili täielik mõistmine – stiil peegeldab ka autori mõtteviisi
- 4) autori ja tõlgendaja positsioonide võrdsustamine – täpsete teadmiste omandamine ajastu kohta (ajastutel on oma nägu)
- 5) divinatsiooni ja võrdluse rakendamine: uurija peab tõusma autori tasandile, olema temaga kongeniaalne.

Kritiseerida on mõista autorit paremini, kui too end ise mõistab.

Wilhelm Dilthey (1833-1911)

“Sissejuhatus vaimuteadustesse” (“*Einleitung in die Geisteswissenschaften*” 1883), “Hermeneutika teke” (“*Die Einleitung in die hermeneutik*” 1900), “Poeetilise kujutlusvõime jõud. Poeetika alused” (“*Die Einbildungskraft des Dichters. Bausteine für eine Poetik*”)

Dilthey tegevus langeb positivismi võidukäigu ajale, mil toimus teadusliku mõtteviisi pealetung, loodusteadused tahtsid üle võtta ka vaimuteaduste positsioonid – need, mis kuulusid varem metafüüsikale. Metafüüsikast sai kateedrifilosoofia, tühi õpetus kausaalsusest ja substantsist. Teadus pidi hakkama valitsema elu üle. Samal ajal süvenes skepsis ja traagiline elutunnetus, vaimu nõutus iseene suhtes. Ei metafüüsiline ega loodusteaduslik lähenemine suutnud anda vastuseid inimtunnetuse probleemidele; tekkis neile vastanduv elu filosoofia (Nietzsche, Schopenhauer), inimtunnetuse probleemidega tegelesid kunst ja muusika (Wagner, Tolstoi, Maeterlinck), kunsti probleemid olid ka elu probleemid. ‘Elu’ muutus klassikalise

idealistliku filosoofia kriitika ja hermeneutika põhimõisteks: *Leben, Erleben* (läbielamine).

Traditsiooniline filosoofia on alati piiratud, elufilosoofia püüab haarata tervikut, traditsioonilise filosoofia süsteemid konkureerivad üksteisega ja lähtuvad alati mingilt kindlalt hinnanguliselt seisukohalt, saksa idealism opereerib 'puhta mõistusega', tunnetava subjekti soontes voolab mõistuse lahjendatud mahl mõtetegevuse kujul. Puhta kujutluse jaoks jääb maailm alati fenomeniks, mis eksisteerib inimesest väljaspool temast sõltumata. Meie terviklikkuse suhtes jääb traditsiooniline filosoofia objektiivselt väljaspoolseks. Konkureerivad õpetused, mis peavad loodust domineerivaks vaimu üle (positivism), või vastupidi (idealism). Dilthey püüab luua õpetust, mis seda vastuolu ei sisalda. Kuid loodust ja vaimu ei saa kirjeldada samade meetoditega. Looduses valitsevad seaduspärasused, mida saab kirjeldada ratsionaalselt; vaimu, individuaalsust ja kordumatust ei saa käsitleda loogiliselt. Sellist mõttekäiku võib pidada mässuks D. kaasajal valitsenud filosoofiadiskursuse vastu.

Elufilosoofia objektiks Dilthey järgi on 'elu ühik', elementaarmõiste, tähendab psühhofüüsilist indiviidi. Igaüks neist on terve maailm, mida ei saa võrrelda molekuli, loodusteaduste elementaaryhikuga. Kui iseseisev see eluühik ka poleks, esineb ta alati kontekstis, on ümbrusest tingitud. Tema individuaalsus saab ilmned vaid tema suhetes teistega (vt Leibnizi monaadideõpetust). Ühiskond koosneb indiviididest, igaühes peegelduvad ühiskonna jooned. Nii on see ka igas kirjandusteoses, indiviidi vaimses ilmas. Üksiku inimese, tema loomingu kaudu mõistame ajastut, ajastu kaudu indiviidi (hermeneutiline ring). Mis on vaimuteaduste objekt ehk ese (Ding)? Selleks võib olla ükskõik milline elunähtus vms. milles vaim on end objektiveerinud.

Elu objektivatsioon: elu objektivatsioonid on sfäär, mille inimene leiab end viibivat sündimisest alates. Keskse eluobjektivatsioonina tõstab D. esile keelt (seda hilisemates töödes), siia kuuluvad ka tavad, moraal, elustiil, kunst, religioon, filosoofia. Dilthey vastandub ses küsimuses Hegeli seisukohale, kes konstrueeris oma objektiivse vaimu mõiste metafüüsiliselt, lähtudes üldisest mõistuslikust tahtest; D. lähtub elu tegelikkusest, antust, milles toimib hingelise seose totaalsus.

Toimeseos (Wirkungszusammenhang) – põhineb läbielamise ja mõistmise suhtel. Indiviid on suhtesüsteemi kandja elades ühiskonnas, olles sellega seotud ja sellest mõjutatud ning mõjustades selle kujunemist. Et mõjutusseosed on ajalooliselt muutuvad, siis ei eksisteeri D. j. ka mingeid absoluutselt kehtivaid väärtusi. Toimeseos vaimuteadustes erineb tavapärasest põhjus-tagajärg seosest, mis esineb loodusteadustes. Toimeseostena interpreteerib D. ka erinevaid ühiskondlikke institutsioone ja inimühendusi, nt. *epohhi* ja *ajastu* mõisteid, mille kaudu D. järgi ei tule luua ajaloo välist jaotust, vaid nad peavad välja kasvama antud ajal elanud inimeste ühistest väärtushinnanguist, eesmärgiseadeist ja ühisest eluhorisondist, mis ühendab ja piiritleb antud ajastut; sellest piirtlusest tuleneb, et iga epohh on suhteliselt iseendasse suletud ning peab saama iseenda kaudu mõistetud. Ajastu mõistmine endasse tsentreeritud tervikutena peab võimaldama ajastu sisemise struktuuri mõistmiseks neile üle kanda hermeneutilise ringi osa ja terviku sõltuvust => vaimse ühiku tsentreeritus. (Teosest "Ajaloolise maailma ülesehitus vaimuteadustes" 1910)

Dilthey eristab selgelt loodus- ja vaimuteadusi (filosoofia, psühholoogia, sotsioloogia), rajab oma kontseptsiooni: kirjeldav psühholoogia (kogu varasema psühholoogia kriitika; D. järgi on see loodusteaduste hüpnosi all). Varasem, seletav psühholoogia seletas, otsis kausaalsust, sellele peab vastanduma sügav mõistmine (*Verstehen*), tõlgendus, interpretatsioon, viimaseid mõisteid kasutab sünonüümidena,

sest inimene on mõistatus (*Rätzel*), mida saab lahendada intuitsiooni, loomingulise inspiratsiooni kaudu.

Seletav psühholoogia	Põhjendav (lahtiharutav) psühholoogia
otsib kausaalsust, tingitust	kindlat meetodit ja mõisteaparatuuri pole
liigub üksikult üldisele	liigub üldiselt tervikult üksikjuhtumi, hingelise kogemuse (<i>Erleben</i>) poole
alustab hüpoteesist	vaimuelu terviklust ei saa seletada, seda tuleb mõista
tegeleb inimpsüühika elementaarsete ja triviaalsete protsesside, mitte kõrgemate vaimuväljendustega	vaimne osadus

Vaimuteadustes eksplitseeritakse nähtuste ajaline, loodusteadustes ruumiline seos. Elu on seotud kompleks. Faktid ei saa kirjeldava psühholoogia puhul olla täpselt määratletud, neid ei saa kontrollida. Seletav psühholoogia eraldab pertseptsiooni ja mälu. Dilthey järgi on need lahutamatud, kogemuses osalevad alati mõlemad. Inimene ühendab endas kolm aega – mineviku, oleviku ja tuleviku.

Dilthey esimesed tööd olid pühendatud Schleiermacherile (*“Schleiermachers elu”*). D. historism pärines tema õpetajalt. Kirjeldab üksikasjalikult Schleiermachersi kui isiksuse kujunemise tingimusi. Rõhk ajaloolisel järjepidevusel, eesmärk: suure mõtleja mõistmine, mille kaudu esitab ka oma vaated. “Kirjutades teisest, kujundan ma välja oma süsteemi.” D. alustab alati kaugelt, filosoofiast rääkides antiigist. Põhjalik kirjeldus eelloost võib näidata retseptsioonilünki, seda, mis on veel ütlemlata. D.-le, nagu sakslastele enamasti, on oluline enese asetamine mingisse süsteemi (Heidegger on erandlik).

Dilthey hermeneutika

D. nimetab hermeneutikaks mistahes kirjalikult fikseeritud eluväljenduse mõistmise oskusõpetust (*“Hermeneutika tekkimine”*).

Milles seisneb kirjandusteksti mõistmine? Seda teemat käsitleb D. oma teoses ***“Hermeneutika tekkimine”*** *“Die Entstehung der Hermeneutik”* (1900), kus väidab, et kirjandustekst on märgiline, mõistmise lähtepunktiks on teksti märgiline struktuur (mitte tekstis sisalduv sõnum). Hermes oli teenäitaja, kivi, mis hunnikust välja ulatus, et võõras rändaja oskaks orienteeruda. Hermeneutika peab lugejat juhutama märgist märgini. Kirjanduslik hermeneutika – õpetus märkidest, mõistmine, märkide kaudu sõnumi mõistmine. Seega saame me kirjanduslikku hermeneutikat Diltheyle toetudes vaadelda kui semioloogiat s.t. õpetusena, mis lugejat kirjalikult fikseeritud märgiseostes juhhib ja teel hoiab. Meie tähelepanu on suunatud meeltega tajutavatele märkidele, mis on meie suhtes välised, objektiviseeritud. Nad on meie jaoks meeleliselt tajutav võõras olemine, eluväljendus, mida me üritame mõista. Just see võõrapärasus on see, mis meid mõistapüüdmisele provotseerib, aga indiviidide kogemused ei tohi olla liialt erinevad, mingi ühisalus on mõistmiseks vajalik. Me näeme ühesuguseid värve (patoloogilised juhtumid välja arvatud); võõras kogemus ise saa kunagi olla nii võõras, et mõistmine ei oleks võimalik. Üldinimlik teeb võimalikuks ka kaugete aegade ja kultuuride mõistmise. Mõistmine ei saa kunagi olla täielik ja teise kogemuse kaudu mõistame alati ka iseennast. Hermeneutiline kogemus on transformatsioon.

Meie tegutsemine algab teise isiku mõistmisest. Suures osas on inimlik õnn tegelikult võõrastele hingeelamustele kaasatundmises. *Nach-Fühlen*. Kogu filoloogiline ja ajalooline teadus on rajatud eeldusele, et on võimalik seda üksiku indiviidi kaasmõistmist (*Nachverständnis*) objektiviseerida (*Erkennen, zur Objektivität*

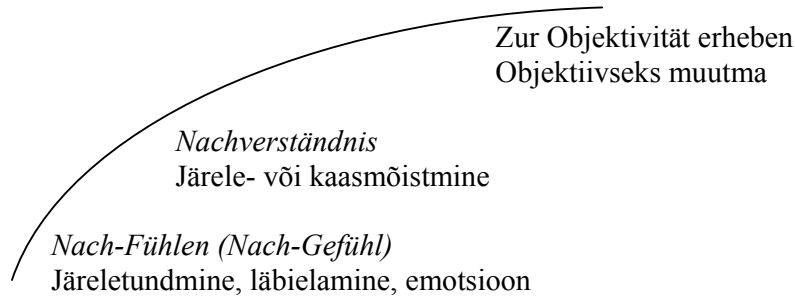
erheben). See eeldus lubab kaasaegsel inimesel kogu minevikku kaasaegsena tunnetada, minevikukultuurist osa saada. Üksik üldiseks.

Tõlgendamise aluseks on mõistmine, mis omakorda tuleneb võimest sisse elada antud märgilisse struktuuri, mis teiseneb “võõraste hingeseisundite läbielamiseks, kaasatundmiseks.”

Tabelis kajastub mõistmise kujunemine kommunikatsiooniprotsessiks läbi faaside. Iseenesest objektiviseerimisprotsess ongi hermeneutilise kommunikatsiooni eesmärk.

Oluline D. mõte sellest, et tegemist on nimelt, näiteks luule puhul, *Nach-Gefühl* iga, mis erineb tunnetest, mis seondub vahetu kokkupuutega maailmaga.

Dilthey kõver, mõistmise protsessi hierarhia.

Kogu ajalooline ja filoloogiline teadmus rajaneb veendumusel, et niisugune järelemõistmine on võimalik.

Objektiviseerumine – võõras kogemus saab minu kogemuseks ja ühtlasi ka üldiseks kogemuseks (D. eristas vahetut kogemust ja läbi kirjandusteksti saadud kogemust). (Lev Vögotstil oli D.-ga väga sarnaseid ideid, tema järgi on esteetiline emotsioon alati saadetud intellektuaalsest naudingust ja alati veidi pidurdunud, erinevalt vahetust kogemusest).

Dilthey rõhutab kunsti rolli hermeneutika kujunemisel. Elufilosoofiast lähtuv hermeneutika läheneb kunstiloomingule vabalt, ilma kindla mõisteparatuurita. Mõistmine ei ole kunagi vaba hinnangulisusest, mis sõltub hindaja subjektiivseist ja objektiivseist (ajastust tulenevaist) eelistusist. Vt ka D. ajalookäsitlust. Püüab selgitada, mida nimetatakse eri ajastute filosoofiaks. Mis on filosoofia põhiküsimus eri aegadel. Ekskurss ajalukku induktiivsel meetodil. Paneb ka oma elufilosoofia sellesse konteksti. Eri filosoofilised süsteemid avavad erinevaid probleeme. D arutleb filosoofia funktsioonide ja toimeseoste üle ja siirdub filosoofia ja religiooni seoste, luule ja religiooni toimeseoste, nende maailmavaatelse struktuuri iseärasuste poole. On kolm maailmavaate tüüpi: materialism-positivism, objektiivne idealism, kuhu ta liigitab ka iseenda, ja vabaduse idealism. Heidegger väärtustas väga Dilthey elufilosoofia ajaloolist aspekti.

Kokkuvõtteks: hermeneutiline mõistmine on protsess, märgilise struktuuri tähenduse avamine, mis kulgeb kaasaegselt kaasamõistmise kaudu teksti sõnumi komplekssele tunnetusele.

Martin Heidegger (1886-1976), pöördepunkt hermeneutikas. Ontoloogiline hermeneutika rajaja.

“Olemine ja aeg” (“*Sein und Zeit*”) 1927; “Kunstiteose allikas” (“*Der Ursprung des Kunstwerkes*”) 1955

Heidegger on väga oluliselt mõjutanud hermeneutilist mõtet. XIX sajandi hermeneutika oli olnud eelkõige kirjaliku, fikseeritud kõne mõistmise ja tõlgendamise seotud. Samas nt Dilthey historism, õpetus inimese ajaloolisest

olemusest on olnud Heideggeri enese tunnistust mööda talle üheks lähtekohaks. Heidegger radikaliseerib seda Dilthey seisukohta, esitades küsimuse olemise enese mõtte kohta. Ühtlasi tähistab selline küsimine pööret ontoloogilise hermeneutika poole. Mõistmine ei seostu enam pelgalt tekstidega, vaid inimolemusega, on inimolemuse lahutamatu osa. Olemise küsimus. “On meil täna vastus küsimusele mida tähendab sõna ‘*Seiend*’ (olemist teostav). Ei ole. Seega võib uuesti püstitada küsimuse Olemise mõttest. Kas jutumärkides või ilma.” Dilthey küsis elu järele läbi teksti, läbi vaimse olemise fikseerimise tekstis. Heideggeri esitatav põhiküsimus käib inimese olemise ja olemise mõtte kohta. Hermeneutika ei ole Heideggeri jaoks tõlgendusõpetus, meetodika; hermeneutika annab olemasolevale võimaluse enese jaoks mõistvaks saada. Iga olemasolemine (*Seiend*) peab olema hermeneutika teemaks. Ontoloogiline küsimus fenomenoloogilise kallakuga.

Oma töös “Olemine ja aeg” (1927) kõneleb Heidegger, et Olemise mõiste on filosoofia ajaloo olnud alati üks hämaramaid. Heideggeri filosoofilise mõtte eripära ei seisnigi selles, et ta küsib olemise mõtte järele, seda on tehtud filosoofia algusaegadest peale, vaid selles, kuidas ta küsimuse asetab - kui Olemasoleva – ‘*Dasein*’ olemise viisist. See ei ole metafüüsiline küsimine. Juba 1923. aasta loengus “Ontoloogia. Faktilisuse hermeneutika” – mitte kirjalikult fikseeritud tekstid, vaid ‘*Dasein*’ uurimisteemaks. Niisiis: hermeneutika ja *Faktizität*.

Heideggeri mõisteid:

In-der-Welt-Sein – maailmas olemine. Olemine ongi aeg. Meid ümbritsev omab meie jaoks tähendust. H. G. Gadamer kirjutab, et M. Heidegger seadis mõistmise lähtepunktiks ajaliseuse mõiste. Heidegger püüdis interpreteerida olemist, tõde ja ajalugu olemisest lähtudes. Meie igapäevane elu on määratletud tema ajalisest olemusest. Me elame *in Jetzt*, oleme aga oma tegude kaudu seotud ka tulevikuga ja oma olevikus oleme me möödunud otsuste kaudu minevikuga seotud ja seeläbi oma võimalustes piiratud. Niisiis lähtub Heidegger oma “Ajast ja olemises” tavalise Olemise omadustest, mitte lõpmatust igavesti olevast olemisest. Olemine selle ajalisuses, mille põhistruktuur on *In-der-Welt-Sein*.

Dasein ja *Dasein* – faktiline eksistents, olemasolev, kusjuures ‘olemas’ on seesütlev sõnast ‘olem’, olemasolemine milles või kus olemisena. Inimene on aga olemise selline punkt, mis ainsana võib püstitada küsimuse olemise mõttest *das Da* – olem

Sein des Da – olema olemine

Da – seal, siin (venelased tõlgivad *Dasein* ‘*здесьбытие*’, tõlkija viitab Humboldtile. Kohamäärus on seotud minu kui siinolemisega; *здесьбытие* on siinolemine, mis on väljapoole suunatud. Tekivad paralleelid deiksiseaga.) Heidegger püüab vältida arutlemist olemisest üldse.

das Sein – olemine

sein – olema

Sõna ‘olemine’ osutub tühjaks sõnaks, mis on võrreldav eimiskiga. Tavapäraste verbidega võrreldes on ta tühi. Verb ‘on’ (*ist*) esineb erinevates lausetes väga erinevates funktsioonides. ‘Olema’ on maksev on-i infinitiivina, ‘olemine’ seondub asjade ja inimestega, inimese olemusega.

Besorgen – asjade hooldamine

Fürsorge – inimeste eest hoolitsemine

Heidegger oli Husserli õpilane, kuid fenomenoloogia on tema jaoks vaid üks uurimisviis. Ta ei järgi ka Husserli fenomenoloogilise reduktsiooni meetodit. Hermeneutiline fenomenoloogia on faktilise elu kirjeldus ja ei ole mitte Husserli teadvuseanalüüs. Teiseks: ajaloolisus peab ületama fenomenoloogia “ajalootuse”

(*Geschichtslosigkeit*). Heideggeri jaoks ei ole maailm ja Mina vastandatud sel moel, et Mina peab alles silla maailma ehitama. Asjad, mis meid ümbritsevad, on praktilises suhtes ja omavad oma tähendust. Oleme olevaga juba lähedased. See annab meile muuseas võimaluse ka teadusliku tunnetusega tegeleda. “Sellega pööras Heidegger teistpidiseks tookord valitsenud tunnetusteoreetilise käsitluse, mille kohaselt tunnetus kujutas endast igasuguse maailmatundmise vundamenti.” (A. Tool). Olemine on asjadega tegelemine (hool) ja inimestega. koos-olemine (*Mit-sein*) Husserl üritab tunnetusõpetuse kaudu ehitada silda inimese ja maailma vahele, Heideggeri jaoks inimese ja tunnetatava vahel ei ole kuristikku. Meie endi olemasolu on mõistetav teiste kaudu.

Heideggeril on kolm eksistentsiaali (olemise struktuurid):

1. Leidumus (*Bestimmung*) – seondub meeoluga, tundemaailmaga, mille kaudu olemine on maailmale avatud, viis, kuidas olemine *Da ist* ehk olemas on.
2. Mõistmine – see pole tunnetusviis või meetod, vaid olemasolemise määratleja, lahutamatu omadus. Mõistmises on võimalused nii või teisiti olla. Mõlemad eeldavad *in der Welt Sein*’i, avatust. Mõistmisel on visandiiseloome (*Entwurfcharakter*). Et hakkama saada väljakutsetega, mida elu inimestele esitab, teostab meie mõistmine üha visandeid, mis piiritlevad meie endi võimalikkusi ja koos meie olemisvõimelisust. Selline mõistmine määratleb end hoole (*Sorge*) kaudu, mis on viis, kuidas inimlikule olemasolule tema olemine tema asjaks saab. S. t. - hool on olemasolemise põhistruktuuriks.

3. Kõne – seostub *Mitsein*’i ja kuulamisega. (artikkel “Olemasolemine ja kõne”). Kuulamine on olemasolemine kui teiste jaoks koosolemise avatus. Kõnelema – väljenduma (*spricht aus*). *Sich aus sprechen* – ennast välja kõnelema. Väljaõeldu on olemise väljasolemine, mis puudutab sees-olemise kogu avatust. Olemasolemine kuulab, kuna ta mõistab. Kuulama (*gehören*) on koosolemissse kuuluma. Kuulav olemine (*hörig*). Kuuluv (*zugehörig*). Heli kuuldes me ei kuule helivõnkeid, vaid kriuksuvat vankrit või mootorratast, mitte müra, vaid midagi muud. Me kuuleme maailma. Maailma on juures. Maailma pole aistingute juures, vaid olemas-olemine maailmas-olemisena viibib ikka juures. Ka kõnes kuuleme midagi muud kui kõla. Kuuleme seda, millest räägitakse, jagatud. Vastukõne kui vastus tuleneb koosolemisses jagatust. Heidegger kõneleb küsimuse primaarsusest vastuse suhtes (küsimus maailma kohta).

Vaikimine: vaikida saab see, kes kõneleb, vaikimine on mitte-kõnelemine. Et suuta vaikida, peab olemas-olemisel olema midagi ütelda, peab olema iseenese päristine ja rikas olemas-olemine kasutada. Vaikimisele vastandub tühikõne. Palju-rääkimine (*Bereden*) ei too mõistmiseni, ohtrasõnaline rääkimine katab kinni, mitte ei ava. Vaikimisest pärineb ehtne kuulata-võime. Inimene näitab end olevana, mis kõneleb. Viitab kreeka mõistetele: *logos* – kõne kaudu mõistmise fenomen. Kõne mõiste ei ole subjekt-objektiline, maailm ja mina ehk inimene olemas-olemisel on tervik.

Tõlgitsus ei ole väline operatsioon, vaid samuti eksistentsiaalne akt. Tõlgitsus on Heideggeri käsitluses mõistmise väljakujundamine, sest mõistmise visandamine omab päristist võimalikkust end välja kujundada. Tõlgitsus põhineb eksistentsiaalselt mõistmisel ja mõistmine ei teki mitte tõlgitsuse kaudu. Tõlgitsus pole mitte mõistetute teatavaks võtmine, vaid mõistmises visandatud võimalikkuste väljatöötamine.

Tõlgitsuses ei saa mõistmine millekski teiseks, vaid iseendaks. Heidegger rõhutab, et mõistmine on põhimõtteliselt **eelarvamuslikku** laadi. Kui *Urteil* on otsustus, arvamus, siis *Vorurteil* on eelarvamus; see, mis meil on olemas enne, kui tõlgendama asume. Heidegger liigendab eelarvamust: eelomamine (*Vorhabe*),

eelvaade (*Vorsicht*) – lõigustab eelomamisse võetu määratletud tõlgitsetavuseks, eelhaare (*Vorgriff*), millel põhineb mõisteline haaramine, “millele olev tema olemisviisi kohaselt vastu paneb.”

Heideggeri jaoks ei ole eelarvamused midagi, mida ületama peaks, neist ei ole võimalik vabaneda, nendega tuleb arvestada, neid nägema õppida, neist teadlikuks saada. Et tekst saaks meile esitada oma faktilise tõe, peame oskama arvestada oma eelarvamusi. Oma eelarvamuse tunnistamine võimaldab olla avatud teisele.

Kunstiteose olemas-olemist (ontoloogiat) käsitleb “*Der Ursprung des Kunstwerkes*” 30ndatest. Trükitud alles 50ndatel Gadameri järelsõnaga. Tekst jaguneb 1. Ese ja teos (taies); 2. Teos ja tõde; 3. Tõde ja kunst. Kust kõik alguse sai ja mislābi on ese see, mis ta on ja nagu ta on. Eristuvad mõisted *das Ding* (‘ese’) ja *die Sache* (‘asi’). ‘Ese’ seostub kultuurikogemusega, ‘asi’ on ürgne ja kultuurieelne. *Das Wesen* (olemine, olemus, olend), *wesen* (olema). Traditsiooniliselt seostatakse teost kunstnikuga, aga kuidas kunstnik sai kunstnikuks? Oma tööde kaudu. Ring on suletud. Kunstnik on loodud teose allikas, teos on kunstniku allikas. Jõuame küsimuseni kunsti olemusest. Mis on kunst, saame teada teose olemuse kaudu ja teost mõistame kunsti kaudu. Kunsti olemus ei selgine ka siis, kui kasutame lähtepunktiks mingit abstraktset mõistet; sellised seletused on enesepettused, ring ringis. Et mõista, mis teost seestpoolt juhib, pöördume teose enese poole ja uurime, mis ja kuidas ta on (millisena ta on). Heidegger vaatlleb van Goghi maali “Talupoja kingad”. Kingad on asi, toode; igal teosel on esemelisus, kirikut iseloomustab kivilisus, luuletust kõlalisisus. Ehitus on kivis, maal on värvis (on = on olemas). Samas on kunstiteos alati midagi muud (*Etwas anderes*). Kunstiteos on alati sümbol, allegooria. Mis on ese? Kõik see, mis ei ole eimiski. Kuidas eset määratleda? Oma tunnuste kandja (tunnused on kaas- või koosolevad iga esemega); substantis ja predikaat. Substantis on subjekt ja predikaat kõneleb eseme kohta; me teame esemest selle kaudu. On loomulik, et inimene kannab esemele üle selle, kuidas ta eset hoomab. Eseme ja minu vahele jäävad kategooriad. Ese on miski, mida me aistime, tunnetuste ühtsus. Määratlus on taas ebapiisav, asjad on meile lähemal meie aistingutest. Ese on mateeria, mis omab vormi, ainese ja vormi kooslus (esteetika põhiline mõistepaar). Aga selle läbi pole võimalik eristada asja kunstiteosest. Toode – see, millele inimene on sihipäraselt vormi andnud. Kunstiteos sarnaneb tootele. Kokkuvõttes – ese on tunnuste kogum, tunnetuse ühtsus, vormitud mateeria. Kunsti nii ei seleta. King kui toode teenib meid kui jalats. Materjal ja vorm sõltuvad funktsioonist. *Dienlichkeit* – eseme tehtus on selles, kuidas ta meid teenib. Aga kas me tajume eseme tehtust selles, kuidas ta meid teenib? Talunaine kannab neid kingi põllul, tööga hõivatuna ei pööragi ta neile tähelepanu. Van Goghi pildil näeme lääpas, mudaseid kingi. Kingade kaudu saame aimu kandja raskest tööst jne. Teose tehtus ja kingade tehtus on erinevad. Teoses toimub tõe avamine, kingade kaudu pildil saame aimu palju enamast kui need kingad. Arusaamad eseme kohta ei anna vastust teose esemelisuse üle. Esemeline alus ei kuulu teosele, teos on midagi enamat. Teose mõistmisel ei peaks liikuma mitte esemelt teosele, vaid teoselt esemele. Kunstiteose tõde on esemelisuses; esemelisus ja kunstilisus ei ole lahutatavad.

Teose iseolemine. Loodud teosel on oma elu. *Insichselbststehen* (enese sees ise seisma). Teost võime mõista sõltumatult teose loojast, geeniusest, ja teisalt ka vaataja retseptiooni subjektiivsusest. Teos on ise olev, oma maailma konstitueeriv. Ta saab loojast sõltumatuks, hakkab elama oma elu, läheb üle oma puhtasse ja sõltumatusse iseolemisse. Kunstnik jääb teosega võrreldes tundmatuks ja vähemnähtavaks. Mida enam elab teos igavikus, seda vähem mäletab ta kunstnikku. Teos on hävitav selle suhtes, kes võimaldab tal esile tulla.

Mis juhtub kunstiteosega, kui ta tõsta välja sellest kohast, kuhu ta loodud on? Enamasti puutumegi kokku kontekstist (ka oma ajast) välja rebitud teostega. See pole enam see olemine, tegelikult kuulub teos sellesse sfääri, mille ta ise loob, ja on sellest lahutamatu. Teoseks-olemine on maailma-loov (*Aufstellung*, maailma püstitav). Teosest rääkides vastandab Heidegger mõisted *Welt* (maailm) ja *Erde* (maa). (Vastandus pärineb Hölderlini luulest.) Teos asub maailma ja maa pingeväljas. Maailm on inimest lähtuv, tema eksistentsiga seotud mõiste. Seostub avatusega. Teos seostub maailmaga, mille ta loob, milles avab tõde. Maa on sellega võrreldes miski, mis enesesse suleb, peidab, varjab. Teos on tõde avav; mida parem teos, seda sügavamalt. Sügavus peidab endas midagi, mille juurde on vaja jõuda. Teos on samaaegselt nii ilmutuslik kui ka peitev, midagi endas varjav. Teos on kui vaidlus *Welt*'i ja *Erde* vahel. Heideggeril on *Welt* üsna universaalne, aga vahetult ja tugevalt subjektiga seotud; maailma mõistmine on ka minu enese mõistmine. (Diltheyl maailm, inimene, ühiskond, ajalugu, kultuur, mitte kosmos. Schopenhaueril on maailm tahe ja kujutus (*Vorstellung*); Nietzschel maailm võimutahe). Maailmapilt seostub subjekti ja maailma suhtega; Heidegger üritab subjekti ja maailma vastandust ületada.

Hans Georg Gadamer (1900–2002)

Heideggeri õpilane. Mis H-l oli lühidalt ja täpselt, on Gadameril pikalt ja segaselt. Teos “Tõde ja meetod. Ajaloolise hermeneutika alused”, “Ilu aktuaalsus” (“*Aktualität des Schönes*”) käsitleb retseptiivset esteetikat. “Mis on kirjandus?” (*Was ist Literatur?*” 1981)

Gadameri meetod on ajalooline hermeneutika, mille ta esitab läbi eelneva traditsiooni analüüsi. Olulised on ajalooline ja sotsiaalne aspekt. Esitab oma õpetuse läbi eelkäijate kriitika; Scheiermachi romantilise hermeneutika ja Dilthey ajaloolise ja psühholoogilise hermeneutika kriitika, lähtub Heideggerist. Arendab edasi tema ideid. Põhiteos koosneb kolmes osast: I “Tõde probleem seoses kunstitunnetusega”; II “Tõde küsimuse laiendamine mõistmisele vaimuteaduses”; III “Hermeneutika ontoloogiline pööre keelest lähtuvalt”. Arutleb vaimuteaduste (*Geisteswissenschaft*) mõiste üle.

Paradoks: mõiste pärineb inglise traditsioonist, kõigepealt olidki vaimuteadustes esil need jooned, mida Dilthey omistas loodusteadustele ja üritas neid vältida. Gadameri sõnade järgi jäi ka Dilthey ise mõjustatuks empiirilisest loogikast, kuigi väljendas romantilist idealistlikku vaadet. D. püüdis luua vaimuteadust, võttes eeskujuks loodusteaduse meetodi. Püüdis ületada loodusteaduste lähenemist vaimule ja kultuurile, mis G väitel ei õnnestunud. Gadamer alustab oma põhiteost isiku ja sootsiumi suhteid käsitlevate põhimõistete analüüsist.

Haridus. Üksiku tõus üleüldise poole. Tsiteerib Hegelit: “Inimene ei ole looduse poolt see, mis ta peaks olema”. Samas on haridus enese tundmine teisiti olemises, võõraste keelte, vaadete, süsteemide tundmaõppimises.

Terve mõistus (*sensus communis*). Mõiste leidis käsitlemist itaallase Vico töös “Meie ajastu teaduse mõttest” 1725. Sokratese poolt esile toodud püüdlus mõistuspärasusele (*prudentia*) ja ilukõnele (*eloquentio*) ei ole Vico arust kaotanud tähendust ka tema kaasaegses teaduses. Terve mõistus on miski, mis tekitab ühisust teiste sootsiumi liikmetega. Ta on grupi, rahva, inimkonna ühine tõe ja õiguse tunnetus. G. jälgib selle traditsiooni kulgu ning allajäämist tänapäevasele teaduslikule mõtlemisele.

Otsustusvõime. Valgustusajal oli tunnetus madalamate, mitte kõrgemate omaduste seas, seotud üksikutega, tunnetega. Kantil reflekteeriv otsustusvõime.

Maitse. Esialgselt just moraalne, mitte esteetiline. Gadamer arutleb pikalt, mis on maitse. Maitse on tunnetusliku iseloomuga, ei ole privaatne, vaid ühiskondlik

fenomen. Hea maitse on oma hinnangutes alati veendunud, samas intuiitiivne ja seletamatu. Gadamer arutleb ka moe üle. Mood opereerib oma äranägemise järgi asjadega, mis võivad olla nii- või naasugused. Mood on ühiskondlik sõltuvus, mida on võimatu vältida – Kant: parem on olla moodne loll kui olla moe vastu. Mood türanniseerib. Hea maitse annab moe tarbijale vabaduse, võimaluse eristuda. Eesteiline elamus (Erleben). Kõik see kinnitab üksiku paratamatut seost sootsiumiga.

Kunstikogemus.

Gadameri kunstikäsitluse võti on kogemus. (raamatust “Kogemus ja mõiste, hermeneutilise kogemuse olemus”), Kogemuse kohta saab küsida, mida ta endast kujutab ja milline on tema tõde. Esimene lähtemõiste on mäng. Gadamer viitab sarnasustele kunsti ja mängu vahel, uurib, millal mäng muutub kunstiks. Mängust kõneldes lähtub Schillerist ja Kantist, eesmärgiks on vabastada mängu mõiste subjektiivsusest, mis sellel mõistel on Kantil ja Schilleril. Oluline pole niivõrd kunstniku kui mängija subjektiivsus, vaid kunstiteose olemus ja seega kunstiteose olemus, eriline olemasolemise viis. Mängu olemasolemise kaudu võib mõista kunstiteose olemasolemist. Mängu subjektiks on mäng ise. Mängul on selles mõttes mediaalne iseloom. Mäng haarab mängija endasse, dikteerib reeglid, on ülimuslik mängija suhtes. Igasugune mäng eeldab teist, teise olemasolu. Mäng kui koos mängimine ja millegi mängimine. Kas mäng on tõsine või mittetõsine? Olles mängu haaratud, kaotame mingis mõttes kontakti tõsiduse maailmaga. Midagi sarnast toimub kunstikogemuses.

Lotman oma “Kunstiteksti struktuuris”, ptk-s “Kunstiteksti mitmeplaaniilisus” räägib mängulisest käitumisest selle seisukohast, kes on mängu haaratud. Mäng on modelleeriv tegevus, loob oma mängulise reaalsuse. Mäng eeldab üheaegselt praktilise ja tingliku tegevuse esinemist. Me võtame mängu tõsiselt, usume tema tõsiselt võetavusse, ja peame samal ajal meeles mängusituatsiooni tinglikkust. Ka Lotman võrdleb kunsti mänguga. Nii kunstiteose loomine kui vastuvõtt eeldavad erilist käitumist, millel on ühisjooni mängulisega. Kunstiteost vastu võttes elame läbi tundeid, mida tekitaks analoogne situatsioon praktilises elus. Emotsioon ei vii käitumiseni, toimub praktilise ja tingliku süntees. Iga kunstiline mudel on alati seotud erinevat tüüpi käitumisega. Lotman on Schillerile lähemal kui Gadamerile.

Millal muutub mäng kunstiks? Läbi struktuuriks muutumise ehk kunstiteos omandab *ergoni* iseloomu. Traagilise näide, tragöödia läbielamine vaataja poolt. Mäng mõjub vaatajale, samas on distantis olemas. Et teos vaatajale mõjuks, peab olema traagilise üleküllus. Teos peab olema seotud mingi üldise tõega, mille kaudu vaataja saab teosega kontakti. Kujutatav kunst (*Bild*) asub märgi ja sümboli vahel. Ta viitab millelegi, mis ta ei ole. Viitab kujutatule tänu iseene sisule, iseene kaudu. Kujutatu ei redutseeru viitavas funktsioonis, vaid osaleb läbi iseene olemise. Ta pole märk ega sümbol. Kirjandus ei esita end nagu pilt või etendus; lugemine on alati puhtalt sisemine protsess ja kõne. Alati teose taasloomine. Selles mõttes on lugemine sarnane pildi vaatamisega. Pilt elustub vaadates, tekst lugedes. Kunstikogemuse alus on püsiv. Polemiseerib Schleiermacheriga hermeneutika probleemiasetuste üle. Sch. seostab mõistmise liialt tugevasti autori kavatsuse mõista püüdmisega. Aga see pole nii oluline, teost tuleb vaadelda tema enese maailmas. Sch. tahtis teost kaitsta valestimõistmise eest, kuid Gadameri jaoks pole valestimõistmist olemas. Mõistmine on pidev ajalooline protsess. Gadameri järgi pole võimalik luua teost teistkordselt sama tähendusega. Taasloodud teos ei ole sama mis algloodud. Hegel: ajaloolise vaimu olemus ei ole mineviku taaselustamises, vaid selle seoses kaasajaga. Diltheyd kritiseeris selle eest, et ta püüdis mõista ajaloolist maailma kui dešifreerimisele kuuluvat teksti. See ei ole Gadameri jaoks ajalooline kogemus. Ajaloolist kogemust käsitleb teos “Tõde ja meetod”. Lähtub Heideggerist, inimese ajalises olemusest. Arendab ulatuslikult edasi Heideggeri ideid elarvamuste ning mõistmise

eelstruktuuride kohta. Nende tunnistamise vajadusest, avatusest. Ajalisest distantsist ja seoses sellega ka hermeneutilisest ringist kui traditsiooni ja tõlgenduse dialektikast. Teksti ettearvamine ei ole subjektiivne, vaid tuleneb seosest, mis meid seob pärituga. RING ei ole metodoloogiline vaid kirjeldab mõistmise ontoloogilist struktuurset momenti. Peatükk “*Mõistmise ringist*”; alustab Schleiermacherist, jõuab Heideggerini; rõhutab, et just Heideggeri õpetuse kaudu omandab hermeneutiline ring uue tähenduse. Polemiseerib “enese ümber asutamisega autorisse”. Oluline ei ole interpreteeriija ümberpaigutamine, vaid rakendus (*Anwendung*). Rakendada tuleb just oma eelarvamusi, olles teadlik sellest, mis mind autorist lahutab. (Ptk. “Mõistmise ringist” on eksamiküsimus). Mingit teksti lugedes oleme enda ja teise piiril (kehtib ka aja kohta). Ajaloolise teksti mõistmises osaleb alati ka meie olevikukogemus. Horisont. Vaatering, hõlmab kõike ühest punktist nähtavat. Horisont on see, mida nähakse punktist telgedega mina-siin-praegu (deiksis). “Iga lõplik olevik omab oma piire. Me määratleme situatsiooni mõiste just selle kaudu, et ta kujutab (esitab) üht seisukohta, mis piirab nägemise võimalikkusi.” Histoorigiline mõistmine seostub ajaloolise horisondi mõistega. Kui meie histoorigiline teadvus asetab end ümber ajaloolisse horisonti, kerkib sisemusest esile uus ja kõikemahutav. Teksti mõistmiseks pole oluline mitte niivõrd autori biograafia jne, tuleb lahus hoida autori kavatsus ja teksti tähendus. Schleiermacheriga polemiseerides veel: mõistmine pole taasloomine, vaid alati loomine, mitte rekonstrueerimine, vaid konstrueerimine. Sch. järgi on tekstil olemas üks ja õige interpretatsioon, Gadameri järgi ei saa seda olemas olla. Iga ajastu, iga kogemuslik taust loob oma erinevad interpretatsioonid.

Gadamer keelest:

On kirjutanud kirja tähtsusest kultuuris. Päritu jõuab meieni kirja kaudu. Ka keel on päritu. Keelest arutledes räägib peamiselt kõnelusest, mille taustaks on teineteisemõistmine. Keel on hermeneutilise mõistmise keskkond. Tõlge on alati katse mõista võõrast. Tõlkes on alati ebaadekvaatsust. Tõlge valgustab teose üle (*Überhellung* e ülevalgustamine). Tõlge on kompromiss nagu iga mõistmine; hermeneutiline kõnelus millestki. Keelest kõneldes kasutab Humboldti mõisteid. *Sprachansicht* – keeleline nägemine; *Weltansicht* – maailmanägemine. Vaatleb keelt kui maailmanägemist. Keel on erinevate rahvaste eripära peegel. Humboldt pööras tähelepanu keele vormile. Hermeneutiline kogemus ei saa sisu ja vormi eristada, sest sisu jõuab meieni vormi kaudu. Võõraga suheldes on alati kohal ka enese maailmamõistmine ja keelekogemus. Inimese maailmas olemisel on keeleline iseloom. Keele tõeline olemus on selles, et temas väljendub maailm (*Welt*, viimasele vastandub *Umwelt*, see, mida omavad kõik elusolendid maailmas). Algselt oli *Umwelt* sotsiaalne mõiste, hiljem laienes kõigele elavale. Erinevalt teistest elusolenditest inimesed omavad maailma, sellal kui muu elav on *Eingelassen*, maailma heidetud või lastud. Muud olendid sõltuvad *Umwelt*’ist. Inimene on vaba ja see vabadus seostub maailma keelelise struktureeritusega. Gadamer viitab Nietzschest lähtuvalt inimese positsioonile maailmas; omada keelt tähendab omada maailma. Samas pole inimene keele käes vangis, keele mudeleist sõltuv. Gadamer rõhutab inimese vabadust keele suhtes, vabadust nimele suhtes, mida asjadele anda, jne. *Logose* abil üksteise mõistmine avab maailma olemuse. Me asetseme keeles ja seetõttu pole meil võimalik keelelist kogemust väljaspool kirjeldada. Kõnelemise kogemus on universaalne ja laieneb kunstile (Roman Ingarden`il on sarnased mõisted; kasutab mõistet konkretiseerimine, mis seostub teksti vastuvõtuga. See on teksti mõtestamine lugeja poolt, mõtteliste lünkade täitmine, ebaselguste lahendamine jne. Iga lugeja loob oma konkretiseeringu teosest, iga uus lugemine loob uue konkretiseeringu.)

Paul Ricoeur (1913–2005)

Viljakas ja mitmekülgne autor. Varasemad tööd Freudi ja psühhoanalüüsi kohta; *“Interpretatsioonide konflikt. Tööd hermeneutikast”* 1969. Metafoorile pühendatud tööde kogumik *“Rule of Metaphore”*. “Elav metafoor”, “Aeg ja narratiiv”, artiklite kogumik 80ndate lõpust *“Tekstilt tegevusele”*. “Interpretatsioonide konfliktis” Husserl, Heidegger, kasutab ka veel Freget, Wittgensteini, Peirce`i, Saussure`i, generatiivset grammatikat, Freudi, Levi-Straussi.

R. ei ole väitev nagu Heidegger, vaid esitab pigem küsimusi. Hermeneutika küsimustes lähtub Heideggerist. Seos olemise ja mõistmise vahel. Kuid R. väidab, et Heidegger oma ontoloogilises hermeneutikas läheb kõige otsemat teed, jättes tõstatamata ja vastamata terve rea küsimusi, näiteks: mil moel tunnetav subjekt võib mõista üht või teist teksti on asendatud küsimusega - mida kujutab endast see, kelle olemine tähendab mõistmist. Antud juhul hermeneutika lakkab olemast meetod, mis võiks kui võrdne võidelda loodusteaduslike meetoditega. Võttes omaks Heideggeri põhiideed, tunnustab R., et ta tahaks sama tulemuseni jõuda kaudset teed pidi. Mitte esialgselt mõistmisest, vaid ajaloolisest kui esmasest mõistmisest tulenevast mõistmisest lähtudes. Leida sellistes esmasest mõistmisest tulenevates mõistmise vormides neid tunnuseid, mis tõestavad viimaste tuletuslikku iseloomu. Seega tuleb pöörduda sinna, kus mõistmine tegelikult toimub - keele juurde. Mõista kõigepealt *Daseini* (olemist) sellisena, nagu ta on konstitueeritud temas eneses ja siis uuesti tulla mõistmise kui olemise ühe vormi juurde. Just keeles tuleb otsida kinnitust sellele, et mõistmine on olemise vorm.

J. Habermas oma töös *“Theorie des kommunikativen Handelns”* (“Kommunikatiivse tegevuse teooria”), iseloomustades 20 sajandi filosoofia pöördumist lingvistikasse, üleminekut teadvuse filosoofiast keele filosoofiale, ütleb:

“Subjekti- objekti suhte analüüsi vahetab välja keele ja maailma vaheliste suhete analüüs. Maailma konstitueerimist ei omistata enam transsendentaalsele subjektile, vaid grammatilistele struktuuridele, raskesti kontrollitavate tulemustega introspektsiooni vahetab välja lingvisti rekonstrueeriv tegevus”. Esiplaanile tuleb keele kommunikatiivne funktsioon, tõrjudes tahaplaanile keele representatiivse funktsiooni.

Töö kompositsioon on ringikujuline, lähtepunktiks on Heidegger, töö lõpuks jõuab jälle mõistmise ja olemise juurde. Teine oluline lähtepunkt on Husserli teadvuseanalüüs. Teose osad: “Olemine ja hermeneutika”, “Hermeneutika ja strukturalism”, “Hermeneutika ja psühhoanalüüs”, “Hermeneutika ja fenomenoloogia”. Võrdleb erinevaid hermeneutikaid. Püüab määratleda meetodite võimalused ja piirid ning arutleb, millised on võimalused erinevate meetodite sünteesiks. Heidegger jätab küsimata, mil moel tunnetav subjekt võib mõista teksti. Selle asemel küsib, mida kujutab endast see, kelle olemine tähendab mõistmist. Selle küsimusega lakkab hermeneutika olemast empiiriline meetod. Pöördumaks sinna, kus mõistmine toimub, tuleb pöörduda keele poole. Kuidas toimub mõistmine keele kaudu. Ricoeur jagab seisukohta, et mõistmine on alati ka enesemõistmine. Igasugune mõista püüdev analüüs on alati refleksiivne (enesekohane). Märke interpreteerides interpreteerib subjekt ka iseennast.

Eristab kolme plaani:

1. semantika. Kogu hermeneutikase väljaja telg, ühine element kõigis hermeneutikates, arusaam igasugusest mõttekonstruktsioonist kui mitmetähenduslikust.

Mõttekonstruktsiooni olemus - näidata varjates. Keel on olemuselt sümbolne.

Sümbol on tähenduslik struktuur, kus otsene, bukvalistlik tähendus tähendab ühtaegu kaudset, sekundaarset, allegoorilist, mis võib olla mõistetud ainult esimese kaudu.

Interpretatsioon on varjatud mõtte ilmsikstegemine (seotud eksegeetilise

hermeneutikaga). Sümbol ja interpretatsioon on omavahel seotud, interpretatsioon on

võimalik seal, kus on mitmemõttelisus. Viimane saab nähtavaks ainult interpreteerides. Sümbolid on antud keele kaudu. Keel on sümbolite maailm. Kõneleva inimeseta pole mingit sümboolikat. Keelde tõlgitud unenägu on jutustatud unenägu. Iga interpretatsioon vaesestab sümbolit, asetab ta teatud raamidesse. Sellepärast on vajalik arvestada kriteeriume, millede alusel see sümboli “lugemine” toimub. Religioosne hermeneutika lähtub pühaduse kriteeriumist, psühhoanalüüs otsib väljatõrjutud ihade jälgi, - ihade semantika; - otsib unes, neuroosides, kunstis, moraalisis, religioonis aset leidvate kujutluste, afektide tähendust ja oma seisukohalt ta ei saagi seal muud leida – kui seda, mida otsib. Võrreldav diskursusega (*Vormeinung*) Just “keele territooriumil”, ühisel territooriumil on lahendatav erinevate interpretatsioonide konflikt. See lähenemine on vastuolus nii Husserli ühetähenduslikkusega kui metakeele ideaalsete mudelitega ning dialoogis Wittgensteini õpetusega ja tänapäevase eksegeetikaga (R. Bultmann ja tema koolkond).

2. refleksiivne plaan. Seondub sellega, et igasugune tähenduslik süsteem vajab suhestumist olemisega. Väljumine keele suletusest viib Heideggeri juurde. Enesemõistmine on sealjuures vaheetapiks keele olemise mõistmisele. Refleksioon on ühtaegu märkide ja iseene mõistmine. Sümboolse keele ja iseene mõistmise sidumise kaudu väidab R andvat vastust hermeneutika sügavama olemuse kohta – enesemõistmine teise mõistmise kaudu. *“Igasugune interpretatsioon seab omale eesmärgiks ületada vahemaa möödunud kultuuriajastu (kuhu kuulub tekst) ja interpretaatori vahel. Ületades selle vahemaa, muutudes teksti kaasaegseks, võib interpretaator enesele omistada selle teksti mõtte, ta tahab selle võõrast omaks teha: iseene mõistmise laiendamist teostab ta teise mõistmise kaudu. Seega, ilmselt või varjatult, on hermeneutika iseene mõistmine teise mõistmise kaudu.”*

Husserli *cogito* kohta: kui me ühendame mitmetähenduslikkuse enesemõistmisega, muudame oluliselt ka *cogito*-probleemi. Küsimus, miks meie Isesus, mis meie interpretatsiooni suunab, tuleb meieni tagasi ainult kui interpretatsiooni resultaat. *Cogito*’l pole peegelfunktsiooni; ennast saab tunnetada välise kaudu. Dilthey järgi: ennast saab tunnetada elu objektivatsiooni kaudu. Hermeneutika peab olema kahekordselt kaudne, sest olemine tõestub ainult läbi elu dokumentide objektivatsioonide ja teadvus on valeteadvus. Kahemõttelisuse loogikat tuleb otsida refleksiivses mõtlemises eneses. See loogika ei saa olla enam formaalne vaid transsendentaalne, ta kujuneb “võimalikkuse” tasandil juttu ei ole enam looduse objektiivsusest, vaid meie soovist olla. Hermeneutikale omane loogika - kahemõttelisuse loogika.

3. plaan: eksistentsiaalne. Tagasitulek olemise juurde.

Lebenswelt (Husserli termin). Elumaailm kui kogemus, mis eelneb Subjekti/Objekti suhtele. See idee on omal ajal mõjutanud eksistentsialistlikku filosoofiat. Klassikaline arusaam inimese fenomenist kui teadvusest on transformeeritud eksistentsiks, olemiseks. Eksistentsiaalne algsus. Siit edasi viib juba tee psühhoanalüüsi juurde. Tahe. Semantilise ja reflektiivse analüüsi ontoloogilised alused. Subjekti kui teadvuse kriitika. Jõuab psühhoanalüüsi juurde, mis just teadvuse kriitika kaudu tuleb ontoloogia, olemise probleemide manu.

Nartsissismi kriitika psühhoanalüüsis kui vale – võlts-*Cogito* kriitika. Mis viib tõdemuseni, et keel on juurdunud soovis-ihas, elulistes impulssides. Filosoof, kes on selle kooli läbinud, ei saa kõnelda subjektiivsusest kui mõtte allikast. Psühhoanalüüs räägib kaotatud objektidest, mis tuleb uuesti omandada, refleksiivne filosoofia peab kasutama seda avastust oma eesmärgil: tuleb kaotada “mina”, et see uuesti leida.

Peaks andma semantilise ja refleksiivse analüüsi ontoloogilised alused. Tähenduse ja iha kohta küsides tuleb psühhoanalüüs taas keele ja elu suhte manu. Mil moel tähenduste kord lülitub elu korda. Olemine kui soov ja pingutus - energia, dünamism. See on (fenomenoloogiaga võrreldes) regressiivne liikumine: mõttest ihani, subjektitaguse (või -eelse) mõtteni, subjekti arheoloogia. Fenomenoloogia liigub edasi tulevase tähenduse juurde. Iga figuur leiab enesele tähenduse selles, mis talle järgneb. See on progressiivne liikumine. Subjekti arheoloogia ja teleoloogia vastanduvad teineteisele. Nende aluspõhi on sama, nad alluvad samadele interpretatsiooniprintsiipidele, kuid liiguvad eri suundades. Hermeneutikas saab olemine iseendaks, omandades mõtte, mis asub algul temast väljaspool, näiteks tekstides, milles on objektiveeritud vaim. Kultuurimaailmas toimub lakkamatu interpretatsioon. Hermeneutika ülesanne ongi näidata, et olemine omandab sõna, mõtte, ainult kultuurimaailmas tekkivate tähenduste lakkamatu interpretatsiooni läbi. *“Olemine saab iseendaks, s.t. küpseks olemiseks ainult olles omandanud selle mõtte, mis esialgu asub “väljaspool” - teostes, kultuurimälestistes, seadustes, - millistes on objektiveeritud vaim”*.

Vaid hermeneutika, mis tegeleb sümboolsete figuridega, võib tõestada, et erinevad modaalsused on koondunud ühise probleemi ümber, - kõige rikkamad sümboolid ongi need, mis ühendavad erinevaid interpretatsioone, sealhulgas ka regressiivset ja progressiivset vektorit.

Toob näite piiblisümbolitest, millede kasutamine meie kultuuris toetub nende semantilisele rikkusele, see on tähistatu rikkus, mis aluseks uutele interpretatsioonidele.

Vaatame, mida eri meetodid hermeneutikale annavad.

1. Strukturalism (Ricoeur kirjutas “ Interpretatsioonide konflikti” strukturalismi õitseajal).

Struktuur ja hermeneutika.

Lähtub ajaga seotud küsimusest: interpretatsiooni seos traditsiooniga.

Traditsioon elab interpretatsioonis, s.t. on kaks aega: traditsiooni ja interpretatsiooni aeg.

R. räägib veel ka kolmandast: mõtte / tähenduse aeg: *“Aja koorem, mis tekkinud mõttest tuleneb”*.

Selle uurimine viibki struktuurse semantika probleemide juurde. Sümbolis peidetud aeg. Müüt, mis sümboli suhtes on teisene, on juba möödunud aeg, jutustus.

Pakub *lingvistilise maailmamõistmise mudeli*, mis on rakendatav eri objektide uurimisel, milleks võivad olla näiteks kultuurinähtused.

Ricoeur lähtub strukturalismi puhul selle keskseist mõisteist: “keel” ja “kõne”.

Väidab, et nende lahutamine F. de Saussure’i poolt on põhjustanud kriisi hermeneutikas, sest sellega on lahutatud ka protsess ja süsteem, sünkroonia ja diakroonia ning sünkroonia domineerib diakroonia üle.

Ricoeur väidab, et ta ei taha vastandada omavahel strukturalismi ja hermeneutikat, sest strukturalism on teaduslik ja hermeneutika filosoofiline distsipliin ja nende vahekord olevat teaduse ning filosoofia vahekord. Seega polevat vastanduseks mingit alust.

R. hindab struktuurset regulatsiooni, mida uurib strukturalism, kui inertsit, mis ei oma võimet interpretatsiooniks, traditsiooni loomiseks. See regulatsioon kui kompromiss korra ja väljast tulevate kaootiliste jõudude vahel.

Strukturalism on teadus, mis kirjeldab süsteeme. Kultuuri kui süsteemi kirjeldust strukturalismi abil pakub näiteks strukturaalantropoloogia.

R. uurib seda, kuidas lingvistilise strukturalismi meetodeid rakendada inimese kirjeldamisel. Püüab määratleda ka lingvistilise mudeli rakenduslikke piire. Siinkohal refereerib ta Claude Levi-Straussi teoseid “*Strukturaalanthropoloogia*” ja “*Metsik mõtlemine*”. Rõhutab, et L.-Str. vaatleb primitiivseid kultuure ja metslaste vaateid kui süsteeme. Selline lähenemine kirjeldab üldist koodi, korrelatsioone, opositsioone. Süsteeme kirjeldatakse erinevuste süsteemidena. Metslaste mõtlemine on mõtlemine, kus ei mõelda iseendast. R. toonitab, et strukturalism on üldse endast väljaspool mõtlemine ja seega täiesti ebahermeneutiline. Süsteem hävitab subjekti. Tekib tootemlik illusioon, et süsteemi korrastatus on tähtsam kui sisu. Aga see “metslaste mõtlemine” pole ainuvõimalik mütoloogiline mõtlemine. Vastandmudeliks on “*Vana Testamendi*” teoloogia: mitte loetelud ja klassifikatsioonid, vaid esmasündmustest kõnelev müüt.

3 ajaloolisuse tüüpi (ajaloolisus, protsessuaalsus vastandub metslaste süsteemsusele).

1. Esmasündmuste varjatud aeg. (*Heilige Geschichte*)

2. Sündmuste interpretatsioon. Pühameeste kirja pandud. (*Überlieferung*)

3. Mõistmise ajaloolisus ehk hermeneutika. (Iisraeli identiteet)

[Ricoeuril on olemas ka uurimus “Kurjuse sümbolid”, kus ta toob välja 3 tähenduse astet või taset. Esiteks sümboolne -- kurjuse, patu tasand, teiseks müüdiline – jutustus pattulangemisest, kolmandaks mütoloogiline dogma – pärispatt.

sümbol - > müüt - > mütoloogia (dogma)

ehk liikumine varjatud ajalt toimunud ajale (sümbolilt dogmale). Mütologiseerides sümbolit traditsioon ammendab ennast ja taaselustub interpretatsioonis. Sümbolis on peidetud aeg ja müüt on sümboli jaoks sekundaare, möödunud aeg.]

Struktuurse analüüsi piirid. Milline koht on üldises tähendusteoorias üldisel korrelatsioonide teorial. Strukturalism on õigustatud, kui ta oma piire tunnetab ja omaenese koodidesse ei takerdu. Lingvistilised seaduspärad suhestuvad samuti alateadvusega ja on mitterefleksiivsed. See pole Freudi impulsside ja ihade sümboleid loov alateadvus, vaid inertsem, sümboleid mitteloov, kategooriaalseid kombinatoorseid võimeid omav alateadvus. See ei ole otseselt subjektist lähtuv. Sellega on seotud strukturalism, mis arendab antirefleksiivset, antiidealistikku, antifenomenoloogilist intellektualismi. Sellel mõistetasadil ei saa olla juttu hermeneutilisest ringist, mõistmise ja ajaloolisuse vahel ei saa olla otsest suhet. Suhe on objektiivne ega olene sellest, kes püüab mõista. Lingvistiline mudel on suunatud seoste väljaselgitamisele. Kas struktuuri väljaselgitamine võib viia hermeneutilisele mõistmisele? Hermeneutika on semantiline lähenemine, sümboolse mõistmine. Mõista püüdja asub ise selles semantilises väljas. Aga kas struktuurne mõistmine võib asuda väljaspool semantilist mõistmist? Ka Levi-Strauss leiab metslaste mõtlemises struktuursetele sarnasustele semantilisi analooge. Puhast koodi pole olemas, kood eeldab teatud sisude vastavust. (Müüt on Levi-Straussil nii keele kui kõne sfäär). Ei saa olla mõtte mõistmist ilma struktuuri mõistmiseta, sestap pole struktuurne mõistmine hermeneutilise mõistmise jaoks väljaspoolne.

Mis on mitmetähenduslikkuse kandja? Eelkõige tekst. Aga teksti

mitmetähenduslikkus ei ole üksnes keele mitmetähenduslikkus, vaid teksti

sümboolsus seostub mittekeelelise reaalsuse sümboolsuse, mitmemõttelisusega.

Olemine kõneleb endast erineval moel.

Teksti tähendustasandid: leksikaalne semantika, struktuurne semantika, struktuur, sõna, sündmus (lausung, fraas, tekst).

Sõna kui diskursus. Otsib kohta keelestruktuuris, kus mitmetähenduslikkus tekib.

Leksikaalne semantika. Polüseemia – sõnade mitmetähenduslikkus. Ühel nimel mitu mõtet, tähistajal võib olla mitu tähistatavat. Selles suhtes puudub suhe esemesse.

Polüseemia on oma olemuselt sünkroonne, diakrooniliselt tuleks välja, et nimi muudab oma mõtet. Mõtte väljaselgitamiseks ja konkreetse tähenduse leidmiseks on vaja konteksti. Teised semantilised tähendused hõljuvad sõna ümber kui realiseerumata võimalused. Kontekst on filter. Me moodustame mitmetähenduslikest sõnadest ühetähenduslikke fraase, aga fraasi tähendust ei saa taandada ühetähenduslikuks.

Keeleuniversumi avatus või suletus. Strukturalism suleb keeleuniversumi.

Polüseemantilist tasandit saab interpreteerida vaid keelesiseselt ja sel pole midagi ühist eksegeesiga.

Struktuurne semantika. Greimasi seemide analüüs (seem on konstrukt, mis ühendab lekseeme hierarhilisel printsiibil). Ricoeuri järgi jääb Greimasi lähenemine lingvistiliseks ega ava keeleuniversumit, kuigi Greimas on metalingvistiline - semantika kannab siin metalingvistiliste operatsioonide käigus märke ühelt tasandilt teisele. Kuid need metalingvistilise tasandi struktuurid on olemuselt samad, mis lingvistilised.

Kuidas mõte lokaliseerub konteksti kaudu? Ricoeuri järgi interpretatsioon on keelesisene, kuigi erinevad semantilised seeriad võivad realiseeruda kujundites. Toob Greimasi näite, fraasi “koer haugub”: kontekstiline potentsiaalsus “loom”, mis on ühine sõnadele “koer” ja “haugub”, lubab välistada “koera” tähendused, mis suunaks meid mitte looma, vaid mingi eseme juurde, mida selle sõnaga tähistada võiks, või inimese juurde (kontekst välistab mänguasja, inimese jmt. võimalused). Kordus konteksti valikul tugevamini suunav.

Samas aga võib öelda, et kahemõttelisus diskursuses ei ole konteksti poolt taandatav ühetähenduslikkusele. Üheaegselt võivad realiseeruda erinevad semantilised seeriad. Strukturalism loob mitmetähenduslikkuse, aga ei vasta hermeneutika küsimusele. Millal on strukturalism produktiivne? 1. Kui tegu on juba moodustunud, tardunud, enesesse sulgunud, surnud süsteemiga, 2. Kui on võimalus teostada elementide loetelu ja tuua välja nende vahelised suhted (mis olgu põhiliselt binaarsed – sellest lähtuvalt peaks olema võimalik välja selgitada nende opositsioonipaaride algebra ja kombinatoorika.)

Hermeneutikast rääkides ei saa piirduda lingvistilise universumiga, vaid me peame pürgima välja, elu, eseme juurde. Hermeneutika jaoks on tähtis küsimus keelest, mis kõneleb *millestki*. Filosoofia ülesanne on *avada diskursus elule*, sel ajal kui lingvistika, oma meetoditest lähtuvalt seda suleb.

Kõneluse kaudu muutub avatuks ka märkide eneste maailm. Kõnelemine toimub läbi lausungi (Benveniste, Chomsky jt). Kõnelejate jaoks on keel vahendaja, mille kaudu me väljendame ennast kui eset. Kõneakt, mille eesmärgiks on teatada midagi kellestki kellelegi, avab keeleuniversumi maailmale. Kõnelemine on akt, milles keel tahaks surra kui keel.

Hermeneutika seostub fraasi (lausungi) tasandiga. Fraasi tasandil teostub keele ja maailma suhe. Nimi- ja tegusõna suhe on nagu ruumi ja aja suhe. Fraasi elementaarstruktuur on maailma elementaarstruktuur. Fraas pole mitte semiootiline, vaid puhtsemantiline ühik.

Teoses “Tekst kui mudel: hermeneutiline mõistmine” tegeleb Ricoeur mõistmise, interpreteerimise ja seletamisega.

Mõistmine. (*understanding, comprehension*) Seotud igasuguste märgiliste väljenduste, psüühiliste eluväljenduste (Dilthey) mõistmisega, subjektiga.

Interpretatsioon. Ka eksegees (*Auslegung, Dilthey*). Seostub eelkõige spetsiifilise teksti, mitte niivõrd kõneldud sõna probleemidega.

kõneldu	kirjutatu
---------	-----------

diskursus, kõneldud, kasutatud keel.	
diskursus on keelesündmus.	keelekasutus
teade	lingvistilise kood
<i>performance</i>	<i>competence</i> (Chomsky)

Pöördub Benveniste'i poole, kes on keele ja diskursuse vahet kõige paremini näidanud.

Keelestruktuurid: foneemid, lekseemid (sõna)

Diskursuse struktuurid; fraas, lause (süntaks kuulub diskursuse sfääri)

Diskursuse teooria rajaneb lauseteoorial. 4 parameetrit:

diskursus	keel
rajaneb ajas, kindlas olevikus	ajaväline, diakrooniline süsteem
subjektsus (kes kõneleb)	keelel ei ole subjekti
kõneleb alati millestki	märgid viitavad sama süsteemi teistele märkidele
suhtlemine ja adresseeritus	süsteemi suletus

Kõik need reeglid konstitueerivadki keelesündmuse ehk diskursuse, milles märk naaseb reaalsuse juurde (keel on latentse olekus). Diskursus võib loomulikult olla ka kirjapandud.

diskursus väljendatuna kõnes	diskursus väljendatuna kirjas
lokutiivne kõneakt	lause oma struktuuri ja tähendusega
illokutiivne kõneakt	eksterioriseeritus e väljendatus
perlokutiivne kõneakt	selle jaoks on diskursus stiimul

Mõistmine peab hõlmama kõiki kolme tasandit. Kõnesituatsioonile on omane subjekti vahetu osalus. Subjekti sissekirjutamisel teksti ei pruugi autori kavatsus ja teksti tähendus kokku langeda. Seetõttu on kirjandusliku diskursuse mõistmine seotud riskiga. Teksti saatus ei piirdu autori elu horisondiga. Mida tekst nüüd väljendab on rohkem, kui autor arvab väljendavat. Tekst ja autor, kõneleja ja kõneldu on lahutatud, kirjandustekstis tekib oma tähenduslikkus, tekst nõrgestub, kaotades sideme autoriga, ainult interpretatsioon saab tähendusi sidudes diskursuse nõrkust ületada. Vahetus kõnesituatsioonis on adressandi ja adressaadi maailm ühine.

Ricoeur kasutab adjektiivvi 'ostentatiivne', iseloomustamaks kõnesituatsiooni.

võimalikud tõlkevariandid: väljakutsuv, demonstratiivne, suurustlev. Wittgensteinil 'ostensiivne' osutav suhe märgi ja eseme vahel vahetus suhtluses. Suuline dialoog toimub *Umweltis*, kirjutatu elab *Weltis*. Maailm tekstide kaudu on *Welt*, vahendatu. Kui me kõne kirja paneme, pikendame oma *Umwelti Weltiks*, sündmus väljub meie oma situatsioonist. Kirjutamine vabastab meid meie situatsiooni piiratusest. Tekstid avavad meie jaoks *In-der-Welt-seini* uued dimensioonid, millega me suulise kõne situatsioonis kokku ei puutu (lisandub Humboldti vaimus keele kaudu maailma omamine). Suuline kõne on enamasti adresseeritud kindlale kuulajale või kuulajate hulgale, kirjalik diskursus on avatud igähele, kes lugeda oskab. Adresseeritud publikule, kes iseennast loob. Tekst on universaalne, suhtlemine ajaliselt piiramatult.

Kõnelevast olemisest

Teksti mudelit võib rakendada ka inimese sotsiaalse käitumise kirjeldamisel; konkreetset käitumist, tegu võib võrrelda kõneaktiga, diskursusega, seda võib

interpreteerida nagu teksti (institutsionaliseeritud, kirjapandud ja ajalooks saanud käitumist muidugi samuti).

käitumine kui tekst.

konkreetne käitumine	kirjapandud käitumine
võrdluses kõneaktiga	ajalugu, objektivatsioon
kirja põletamine	põletamisest kirjutamine
kohtulik <i>case</i> kui kõneakt	seadustekogu kui keel, institutsionaliseeritud sotsiaalne käitumine
õeldu või kirjapandu kui tehtu	sotsiaalne norm
aktor või subjekt, kõneleja intentsioon	aktsioon, tegutsemine, kirjutatud tekst

Sotsiaalse aja ladestumine teeb inimeste teod institutsionaalseks, nende tegude tähendus ei seostu enam aktori taotlustega. Käitumine omandab tähenduse, mis on üle antud silmapilgu situatsioonist, emantsipeerub situatsiooni kontekstist (aktori *Umweltist* saab *Welt*). Kogu see jutt käis interpreteerimise kohta, eelnenu taustal mõtestab Ricoeur ümber seletamise ja mõistmise. Diltheyst alates lahutatakse mõisted *Erklären* (seletamine), millega tegelevad loodusteadused ja mis seostub loodusega (*Natur*) ja *Verstehen* (mõistmine), millega tegelevad vaimuteadused ja mille objektiks on vaim (*Geist*). R. püüab Dilthey tekitatud dihhotoomiat ületada, nagu kirjutamise ja lugemise mudel seda eeldab. Vaadeldes teksti kui objektiivset, võime teda seletada (kui teksti ei käsitleta ainult subjektiivse vaimuväljendusena) – võimalus semantilise hermeneutika ületamiseks. Selleks on kaks teed:

1. Mõistmiselt seletamisele. Mõistmine pole üksnes autori intentsiooni manu naasmine, mõistmine ei saagi anda tulemust, ta on protsess. Mõistmise käigus me loome üha hüpoteese ja saame neile tekstist üha kinnitust, või ei saa. *Sinngehalt* (Husserli mõiste) – mõtte sisu. See on see, mida me mõistmise käigus kogu aeg konstrueerime. Me ei tee seda mitte ainult sellepärast, et keel on metafooriline, vaid eelkõige seepärast, et tekst on tervik, totaalne, selles on oma hierarhiad, primaarsed ja sekundaarsed struktuurid. Mõistmine on tsirkulaarne, osade seostamine omavahel ja nende suhestamine tervikuga. Tekst on unikaalne, kuid alati seostud ka suuna, meetodi, žanriga, s.t. ta kuulub konteksti. Tekst ei võrdu lausete lineaarse järgnevusega. Teksti mõtte konstrueerimine on seletamine, enda jaoks argumenteerimine, sellel on oma loogika, ebakindel, tõenäosuse loogika.

Hermeneutiline ring pole ainult osa ja terviku paratamatu seos, vaid ka seletamise ja mõistmise dialektika. Subjektiivse ja objektiivse vahetumine argumentatsiooni käigus.

2. Seletuselt mõistmisele. Struktuuriline lähenemine on puhtseletuslik seoste ja funktsioonide eksplitseerimine. Objekti vaadeldakse kui suletud märgisüsteemi (keel, *langue*), sel ei näi hermeneutikaga pistmist olevat. Strukturalistid lahutasid keele ja kõne, protsessi ja süsteemi, aga nende mudel on rakendatav märgijärgnevusele, tekstidele. Näiteks Levi-Straussi müüdiuuringud. Struktuuriline uurimine ei saa toimuda semantikat välistades. Ricoeur paigutab struktuurse kirjelduse naiivse ja kriitilise interpretatsiooni vahele, nimetades seda lülits, mis võimaldab seletamist ja mõistmist ühendada. Süvastruktuuride esiletoomine peaks avama tähenduslikud struktuurid.

Psühhoanalüüs kui hermeneutika. Nii psühhoanalüüs kui strukturalism vastanduvad fenomenoloogiale. Strukturalism kirjeldab süsteemi, mis on subjekti suhtes väline, kuid psühhoanalüüs vastandub teadusele. Psühhoanalüüs on tihedalt seotud praktikaga. Kuidas kirjeldada seda filosoofia keeles, kuidas vaadelda seda kui kultuuri analüüsi? Lähtepunkt: psühhoanalüüs seab teadvuse küsimärgi alla. Teadvuse mõiste kriis. Psühhoanalüüs näitab, et teadvus osutub valeteadvuseks. Situatsiooni võib võrrelda sellega, mida Platon kirjeldab “Sofistis”: Mitteolemisel on õigus

eksistentsile. Küsimus teadvusest on sama ähmane kui küsimus teadvustamatust. Psühhoanalüüs tegeleb teadvuse mõiste übermõtestamisega, et teadvustamatu saaks selle "teiseks". Freudi lähenemist psühholoogiale võib võrrelda Nietzsche lähenemisega filosoofiale või Marxi lähenemisega poliitökonoomiale. R. toob sisse ka Husserli teadvuse kontseptsiooni, oma refleksioonieelse temaatika.

Husserli subjekti- ja tunnetusteooria.

Intentsionaalsus. Mistahes teadvuse akt on alati suunatud millelegi - *teadvuse intentsionaalsus*, suunatus objektile. Võiks isegi öelda, et teadvus ongi intentsioon, kuivõrd mittesuunatud teadvusakte ei eksisteeri. Objekt, millele teadvus on suunatud, on teadvusakti osa, *intentsionaalne objekt*. Objekt on väline fenomen. Tundeline kaemus, kujutus ja tunnetus loovad intentsionaalse objekti. Ta on kordumatu. Aga samas töötab ka vastupidine, eksemplariseerimine, universaalsuse taju. 'Noees' – teadvusakti suunatus objektile; 'noem' – selles aktis antu. *Noetika* – mõistusjärse tunnetuse õpetus. Kolmikjaotuseni intentsionaalne akt – noem – objekt jõudis H. muide Frege kolmikjaotuse mõjul. R. järgi jääb Husserl ekslema *noeesi* ja *noemi* ringi.

Cogito – kuna kõik tajutu on minu tajutu (nagu Descartes'il, kes seadis kahtluse alla kõik, välja arvatud oma mõtlemise), kasutas H. D-i kuulsakssaanud väljendit. D-le heidab Husserl ette just nimelt seda, et D. pole avastanud aktide intentsionaalsust (ma mõtlen, järelikult mõtlen millegi üle) ega saanud aru sellest, et maailm konstitueeritakse "mina" poolt, s.t. D. ei küündinud puhta transtsendentaalse egoni, tema mõtleb 'mina' hõlmas implitsiitselt maailma olemasolemist.

Fenomenoloogiline reduktsioon: mehhanism, mille kaudu Husserl püüab jõuda objekti konstitueerijani, puhta *egoni*. Hoiduda kõnelemast sellest, mille olemasolust ei olda kindlad, ja siis vaadata, mis sulgudesse jäi. Sulgude taha jäävad kaemuse kaudu saadud andmed (empiiriline informatsioon looduse, ajaloo, sootsiumi kohta, ka minu empiiriline ego, mis kuulub välisesse maailma). Alles jäi minu kahtlus ja mina ise, teadvusakti eelne. Mina eksisteerin kui kahtleja. See ei ole psühhofüsioloogiline eksistents, millest enne sulgude taha kandmist aimugi ei olnud. Transtsendentaalne ego, mis omab apodiktilist (vaieldamatut) eksistentsi. Kriitikute jaoks peitub siin solipsismi oht, (ettekujutus, et maailm (kõik peale minu) on minu ettekujutus).

Fenomenoloogia on transtsendentaalse teadvuse kirjeldus ja õpetus intentsionaalsete objektide konstitueerimisest. Sellest vaatepunktist saadud maailm on subjekti poolt konstitueeritud ja tugevasti tsentreeritud. Ricoeuri järgi on fenomenoloogia subjektikeskne õpetus. Kuidas enesesse suletud subjekt suhestub teistega? Husserlil on *intersubjektiivne* maailm, monaadide ühendus, iga monaad on enesesse tsentreeritud, iga subjekti jaoks on tema transtsendentne ego antud vahetult.

Suhtlemine raskendatud, teistega lävida saab vahendatud kujul sõnade ja käitumise kaudu. Vahendatuse käsitlus on oluline, sest teised on perifeersed, me tunnetame neid analoogia põhjal. Inimese ja objektide maailma vahel haigutab kuristik. Looduse ja sootsiumi vahel intersubjektiivsus. Intersubjektiivne maailm on rangelt tsentreeritud, asetseb kontsentriselt minu ümber, kõige lähemal on minu *Lebenswelt* (Heideggeril *Dasein*).

Järjestus: intentsionaalne akt, *cogito*, reduktsioon ja intersubjektiivsus moodustavad tervikliku maailmakirjelduse jada.

Husserl tõstatab 'eelantu' küsimuse, aga see ei ole 'teadvustamatu', nagu Freud seda käsitleb. Kuidas see on seotud sümboolse maailmaga? Ricoeur läheneb sümboolsuse kaudu. Freudi 'impulss' saab olla edastatud ainult kujutluse näol. Kui impulss ei väljenduks afektina, jääks ta meile tunnetamatuks. Psühhoanalüüs muudab teadvustamatu tunnetamatuks. Samas on teadvustamatu tunnetatav oma

representatsioonide ehk kujutluste kaudu. Teadvustamatu ilmutab end kujutluste, unenägude ja muu taolisena. Tajume seda, aga saame aru, et see on tunnetamatu. Impulss jääb tunnetamatuks ka siis, kui unenägu on ära seletatud. Analüüsi käigus vaadeldud faktid omavad tähendust teise jaoks, tunnistava teadvuse jaoks, kes oskab kujutlustes impulsse näha. Ricoeur: teadvustamatu kui hermeneutika objekt on olemuselt teise poolt konstitueeritud ja üksikteadvus pole võimeline seda tegema. Teadvustamatu on konstitueeritud hermeneutiliste võtetega. Teine näeb seda, mida kujutluse kandja ei näe. Teadvustamatusse ei saa projitseerida mingit lõplikku mõtet, teadvustamatu ei mõtle. Pärast Freudi ei saa teadvust enam käsitleda nagu varem. Teadvus lakkas olemast objektiivsete konstruktsioonide läte, nüüd on ta ülesanne. Enne Freudi oli *Bewußtsein* (teadlik olema), pärast Freudi on *Bewußtwerden* (teadlikuks saama). Teadlikkus kui protsess. Võrdleb psühhoanalüüsi ja fenomenoloogia meetodeid teadvusele lähenemisel. Psühhoanalüüs liigub antult alguse või lähte suunas, see on regressiivne hermeneutika. Teadvustamatu on allikas, genees, algkord, see, millest tulenevad kujutlused, sümbolid. Psühhoanalüüs on *öö hermeneutika*. Fenomenoloogia on teadvuse hermeneutika, progressiivne meetod, järgnevate figuurida ja tähenduste mõtestamine. Teadvus liigub lõppkorra poole. Nõnda võib fenomenoloogiat nimetada *päeva hermeneutikaks*.

Poliitikanähtusi saab seletada läbi vaimufenomenoloogia ja läbi libiido. Ükski vaimufenomenoloogiline figuur pole libiidoliku aluseta. Freudi karismaatilise juhi interpretatsioon läbi homoseksuaalse on õige, aga seotud ka vaimuga. Agressiivsus on sotsiaalne, aga selle taga on ka surmatung. Interpretatsioon on kahetine, ka sümbolid duaalse loomuga. Pidev tagasimineks lapsepõlve, individuaalse ja ühiskonna arengu parallelism. Sümbolid on nii regressiivsed kui uusi tähendusi loovad. Sophoklese "Oidipus": ühtaegu on võimalik nii Hegeli fenomenoloogiline interpretatsioon – tõe tragöödia valitseja kohta. Teisalt Oidipuse kompleksi kaudu. Need kaks lähenemist on tegelikult lahutamatud, Oidipus ei koosne kahest poolest, vaid tervikut saab näha erinevatest vaatepunktidest. Psühhoanalüüsi võib vaadelda kui kultuurihermeneutikat ("Ühe illusiooni tulevik", "Teispool naudinguprintsiipi" ja "Dostojevski ja isatapp").

Psühhoanalüüs ja esteetika. Kultuur kui impulsside taltsutamine.

Freudi jaoks ei ole esteetiline nauding neurotiline kompleks. Kunst paneb meid häbita nautima ka meie enese fantasme, unenägu viib meid tagasi lapsepõlve läte manu. Kunstiteos viib meid edasi, kunstini, kunstnikust enesest mööda. (Autori loodu pole puhtalt sublimatsioon, autori impulssidest lähtuv.) Teos ei ole autori lahendamata konfliktide sümbol. (Freud kirjeldab Leonardo da Vinci emakaotust ja emaotsingut Mona Lisa foonil, maalis ei taasloo Leonardo oma mälestust emast, vaid loob mälestuse kui kunstiteose, just sellepärast ütles Freud, et Leonardo ütleb kunsti abil lahti oma ebanormaalselt arenenud tundest ja ületab selle. Kunstiteos on nii sümptom kui paranemine.). Freudi puhul on Ricoeurile oluline, et Freud ei tegele niivõrd ihade, libiido jne-ga, vaid nende ja kultuurimaailma konfliktiga. Kui konfliktid, mis seonduvad isaga, emaga, autoriteetidega, imperatiividega, keeldudega. Mida võiks tähistada kui iha ja kultuuri kokkupuutepunkti, see kokkupuutepunkt kui kultuuri ja iha vahel asuv ruum.

Freudi õpetus viib välja suhtlemise ehk märgilise kommunikatsiooni juurde, sõnalise väljenduse saanud impulsse (iha) saab interpreteerida, seega väljub psühhoanalüüsi praktika meditsiini raamest ja läheneb kultuurile. See tõstab psühhoanalüüsi välja loodusteaduste seast ja ka semioloogiast. R. järgi meenutavad psühhoanalüüsivad märgid keelt, kuid ei ole keel. Kujutlus impulssist ei ole semiootiline (verbaliseerituna on kujutlus juba tõlge). R. argumenteerib läbi Benveniste'i, kes on unenägude kohta öelnud, et nende mehhanism on eellingvistiline või lingvistikaväline. R. lisab, et

unenäod on ka lingvistikaülesed. *Vorstellung* ei ole lingvistiline, see on mõttetegevus, millele impulss loovutab oma volitused ja mis pole ei bioloogiline ega semioloogiline. Freudi arvestades tuleb ümber vaadata kogu teadvuse problemaatika *Bewußtwerdeni* vaimus.

On olemas kahesugust filosoferimist: 1. Refleksiivne, subjektikeskne, 2. Empiiriline, viitab tõeile ilma subjektita. Nii psühhoanalüüs kui strukturalism vastanduvad refleksiivsele filosoofiale. Strukturalism on väljakutse refleksiivsele filosoofiale, sest tähendus ei seostu enam subjektiga, märgisüsteem on subjekti suhtes väline, eelneb kõnelevale subjektile (Husserli jaoks oli subjekt tähenduse kandja). Psühhoanalüüs on antifenomenoloogia. See ongi interpretatsioonide konflikt. Subjektikesksus kulgeb läbi Sokratese, Augustinuse, Kanti, Fichte. Kus on väljapääs? Tagasi kõneleva subjekti juurde, kes nõuab teist (ja on kirjeldatav ka psühhoanalüüsi kaudu). Keel leiab kontakti maailmaga, olemine on kõnelev olemine (Heidegger). Teos "Aeg ja narratiiv" käsitleb jutustust kui ajalugu, narratiivi rolli kultuuris, narratiivi ilukirjanduses (intriig, faabula), narratiivi struktuuri.

Maurice Merleau-Ponty

Olulised tööd: ontoloogia valdkonnast - "Käitumise struktuur" 1941, "Pertseptsiooni fenomenoloogia" 1945; keelefilosoofia ja semantika valdkonnast - "Mitteõeldu keel ja vaikimise hääled" 1952, "Keele fenomenoloogiast"; ajaloofilosoofiast - "Humanism ja terror" 1947, "Dialektika seiklused" 1955; töödekogumik "Märgid" 1960.

Hermeneutika seisukohast marginaalne autor, kellel on huvitavad keele- ja kõneteooriad ning omapärane kunstikäsitus. Kuulub pigem fenomenoloogide sekka, peetakse fenomenoloogilis-eksistentsialistliku suuna esindajaks. Seotud Husserliga. Tegeleb Husserli mõistetega intentsionaalsus, reduktsioon, käsitleb *cogito*-probleemi. Teda on mõjutanud Henri Bergsoni ajafilosoofia. Bergsonit on MP ka käsitlenud. MP pole Ricoeuri sõnul ei filoloog ega eksistentsialist, ta püüab ületada Husserli ja Heideggeri, vaatab maailma ja inimeste suhtetele teisiti. MP ise nimetab oma vaatenurka kahemõttelisuse filosoofiaks. Ta püüab ületada subjektiivse ja objektiivse polaarsust, tahaks leida vaadetesüsteemi, kus oleks tasandatud vastuolu materialismi ja idealismi, nähtuvuse ja olemuse, eseme ja selle kujutluse, ratsionaalse ja irratsionaalse vahel. Maailm asub subjekti ja objekti vahel.

MP kohta on öeldud, et ta heidab kõrvale konstitueerimise teooria, mis teeb mõtte sõltuvaks teadvuse demiurgilisest tegevusest, väites, et *cogito* ei ole kunagi puhas. Pole võimalik kõnelda puhtast teadvusest. MP polemiseerib eelkõige Descartes' iga, aga ka Husserliga. Ta väidab: kui ma valdaksin puhast *cogitot*, poleks võimalik teadvuste paljusus. Ma pole kindel, et seal asuvad tuhatos ja piip, kuid ma olen kindel, et ma mõtlen, et ma näen, et seal on tuhatos ja piip. Minu tajus pole võimalik lahutada akti ja objekti. Näha saab ainult midagi, esemeta pole ka nägemist. Descartes' i jaoks oleks nagu kaheldav nähtava eksistents. See aeg, kui meie nägemine/mõtlemine on kahtluse alt väljas, ei saa vaidlustada tajuobjekti, vaidlustamata taju.

Inimese ja objekti suhe on ka inimese ja inimese suhe. Maailm on mulle alati kindlalt ja tõepäraselt antud. Maailm eksisteerib, asjad saavad vormi ja mõtte alati minu silmis. Ruum on objektiivne, aga ma näen seda oma seisukohast. Maailm ei ammendu selles, et ta eksisteerib füüsiliselt iseeneses ja omaette. Maailmaidee ilma inimeseta on tühi idee. Maailm mõtestub inimtaju kaudu. Selles valguses mõtestab

MP ümber ka Husserli fenomeni mõiste. MP tahaks mõtestada esmast kontakti maailmaga, mõttele eelnevat kontakti, interpretatsioonivaba hetke.

MP toetub paljuski kognitiivsele psühholoogiale ja psühhoanalüüsile, samuti eksperimentaalsele psühholoogiale. Kirjeldab paljusid nägemise uurimise eksperimente. Tema mõisted 'taju', 'kogemus' seonduvad just maailma vahetu kogemisega. Keskne mõiste 'keha'. Probleemid keha ja ruum, keha ruumilisus, keha ja ruumi taju, keha ja kõne, väljendus. Oma pertseptsiooniteooriat nimetab kehateooriaks. Tema filosoofia baasiks on kehaline olemine, eriline roll on nägemisel. Võrdleb inimkeha tunnimehega, kes seisab inimese sõnade ja tegude aluse juures. Keha on ankur, mis meid maailmas kinni hoiab. Keha on maailma tajumise võimalus, välise maailma taju subjekt. Keha on diferentseeritud terviklikkus. Meie tajud saavad terviklikkuse keha kaudu. Mitte silm ega hing ei näe, vaid keha kui avatud terviklikkus.

Urrib ka liigutusi, žeste, nende sümboolseid tähendusi. "*Esse est perceptio*" (olemine on tajumine). Kontseptsioon töös "Taju fenomenoloogia". Õpetus esmasest tajust. Esitus on poleemiline kahes suunas, vaidleb empirismi ja intellektualismiga. Tajuga seonduvad mõisted foon ja figuur. Taju iseloomustab eelkõige, et miski asub alati mingis kontekstis, mingil foonil, väljal. Absoluutselt ühtlane pind ei anna võimalust tajuks. Tajus on alati osaliseks mõte. Taju pole puht tundenähtus. Mis moodustab mõtte? Mälestus, kogemused varasemast tajust, assotsiatsioonid, tajus osaleb alati intellekt. Taju on alati osalt ka mõistuslik operatsioon, märkide seletamine. Üksik kogemus, minu maailmataju, konkreetse objekti taju peaks MP järgi olema filosoofia aluseks. Tsiteerib ka Cassirerit. Empirism löikas taju lühemaks nii ülevalt kui alt, mulje jäeti ilma instinktiivsusest, afektiline jäeti ilma mõttest nagu ka ideaalsest tähendusest. MP lisab, et refleksiivse filosoofia jaoks mina lakkab olemast mina ja samastub transtsendentaalse subjektiga (nagu Husserli järgi reduktsiooni mõjul juhtub). Keha kaudu jõuab MP ruumi probleemide juurde. Maailma tajumine keha kaudu on ruumitaju põhiühik. Ruumitaju on ühtlasi ajataju. MP ruumitaju kirjelduses on ruum mõistetud tajueelse, interpreteerimata ruumina. Meie konstitueeriv mõistus suudab kujutleda kõiki ruumisuundi (ülal, all, laius, sügavus)m kuid ilma lähtepunktita "siin", kehalise olemiseta ruumis ei saa me fikseerida suunda antud hetkel. Meile on harjumuspärane teatud detailide järjekord. Äratundmist raskendab, kui meie asukoht on tavapärasest erinev. Objekt on "olemine pilgu jaoks", see, kuidas me teda näeme. Sügavus on kõige subjektiivsem ruumimõõde, enim tajust sõltuv, kõige eksistentsiaalsem mõõde subjekti ja ruumi vahel. Sügavustaju on silmades. Pilk on taju geenius, mis viitab mõtlevale subjektile. Liikumisega seoses tuleb sisse ajakategooria. Samuti minu nägemise ja objektiivse ruumi vahekord. Suhtelisus olenevalt sellest, mis on foon, mis objekt, toob ära ka Zenoni apooria. Aja ja mälu mõiste lubavad liikumist mõtestada. Ümber paiknenud objekt on ikka seesama, kui me teda mäletame. Aja vastuvõtt sarnaneb ruumitajuga. Minevik, olevik, tulevik, minu positsioon ajas. Minust kui tajuvast subjektist jääb aeg objektina lõpetamatuks ja avatuks. Et objekt saaks absoluutseks, peaks ta saama erinevate tajude lõpmatuseks, kuid et ta oleks tervik, peaks ta üheks eksistentsiks kokku saama. Üks nägemus läbi tuhandete pilkude. Maailm jääb avatuks ja määratlematuks tajude paljususes.

Keha ruumilisus. Minu keha kontuur, piir, mida tavalised ruumilised suhted ei läbi. Keha on nagu kolmas liige tehetes fooni ja figuuridega. Ruumitaju, see on foon, figuur, minu keha. Keha ruumilisus realiseerub tegevuse kaudu. Liigutuse intentsionaalsus, keha kogemus annab meile arusaama, et mõte ei tule universaalsest konstitueerivast teadvusest. Keha on signifikatiivne tuum, mis ilmutab end kui üldine

funktsioon, kuid samal ajal elab ja võib haigeks jääda. Mina olen minu keha. Samas ei saa keha tavapärase füüsilise kehaga võrrelda, pigem tuleb keha võrrelda kunstiteosega, milles väljendust ei saa eristada väljendatavast. Kunstiteos kiirgab tähendust väljapoole, jäädes samal ajal oma ajalisele ja ruumilisele kohale, keha on elavate tähenduste keskpunkt.

Kõnelemine. Keha ja väljendus. Mina olen kõnelev subjekt oma kehalises ja soolises olemises. Nimetamine ei järgne objektide äratundmisele, vaid ongi äratundmine. Kõnelemine pole mõtte fikseerimine materiasse, vaid mõtlemise protsess. Kõne ei ole mõtte märk, kui märk on fenomen, mis annab märku teisest fenomenist, siis kõne ei ole mõtte märk, kõne on mõtte välise eksistentsi vorm.

Kuidas on keeles moodustunud seal olemasolevad tähendused? Kas tõesti on tegu konventsiooniga? Konventsioonid saavad tekkida, kui suhtlemine on juba alanud. Kui tahame keelt mõista, tuleb naasta konventsionaalsuse-eelse kommunikatsiooni juurde. Vaadates sõnade lõplikke tähendusi mööname, et nad on meelevaldsed. Kuid sõna emotsionaalne mõte ei ole meelevaldne. Ühe sõna täielik tähendus ei saa kunagi olla täielikult teises keeles edasi antud. Kui me ka räägime mitut keelt, on olemas keel, milles me elame, eriline suhe. Selles on niisugused tähenduskihistused, mida ei ole kirjas üheski sõnaraamatus. Keele olemuse mõistmiseks tuleb pöörduda kõneleva subjekti poole.

Keelekäsitlus. Vastuolude tasandamine siingi. MP ei taha tunnustada Saussure'i vastandust keel ja kõne, sünkroonia ja diakroonia. Küsib, kas täielikult puhast keelt (kui suletud süsteemi) ongi olemas. Keele kõik elemendid on haaratud unikaalseid väljendusi teenima (sünkroonne tegevus). Keele diakroonilise lingvistika ja kõne sünkroonilise lingvistika vastandamise ületamise püüd. MP jaoks on keel dünaamiline süsteem (nagu ka Praha Lingvistilise Ringi jaoks). Keele minevik on vaadeldav nagu sünkroonsete kihistuste minevik. Igal ajahetkel kujutab keel endast süsteemi, millel on oma sisemine loogika. Keel ei arene globaalselt kui tervik, keeles on tsoonid, mis arenevad kiiremini, ja teised, mis on püsivamad. Miski on keeles alati rohkem, miski vähem korrastatud. Keel on liikumine, mis üldjoontes säilitab tasakaalu, kuid sisaldab alati mingeid muutusi. Keele arengu loogika on juhuslikkuse loogika. Samas on MP jaoks vaieldamatu Saussure'i väide, et keeles on ainult erinevused, keelemärk omab tähendust üksnes seoses kontekstiga. Mõisted eksisteerivad keeles tänu erinevustele märkide vahel. Märk on diakriitiline, vastandlik, negatiivne, st keel on kõneleva subjekti jaoks lahknevuste süsteem märkide ja tähenduste vahel. MP eristab mõisteid 'õeldud sõna' (kasutatud keel) ja 'kõnelev sõna'. (Saussure'i jaoks langeksid need mõlemad kõne valdkonda.) 'Õeldud sõna' on minu kui kõneleva subjekti jaoks eksisteeriv keel. Kõnelev sõna on see keel, mis kasutamise käigus loob tähendusi. Õeldud sõna eeldab kõneleva sõna olemasolu. MP viib Saussure'i dihhotoomia üle kõnesfääri, sest universaalse keele idee on kahtluse all. Mil määral sõltub kõnelev subjekt keelest? Sõnad sõltuvad minust ainult tänu minu kõnelemise stiilile. Tegelikult on kõneleja keelest distantseeritud. Meie kõne oleneb meie kehast, kõnelemine sarnaneb žestile. Mingi situatsioon ootab vastust, väljendumine on eesmärk. Keeleline kogemus on sekundaarne. Lingvistiline žest kujuneb emotsionaalse žesti pinnalt ja on sekundaarne tajukogemuse suhtes. Kõne säilitab žesti tähtsamad omadused: suunatus maailmale ja pööratus teise poole, minust väljapoole. Seega on keele võimalused antud inimese vaikiva maailma struktuuris. Kuna kõne on võrreldav žestiga, ei saa meie kõnes väljendatavad tähendused olla püsivad. Märgi tähendus pole püsiv ja väljendus pole kunagi ammendav. End sõnas väljendada tähendab end teadvustada. Samas on ta enesetunnetuse väljendus.

MP'l on väljend tähendustav (tähendust andev) intentsioon. Intentsioon tähendust anda kuulub mu kehale. Sõnas materialiseerub tähendust andev intentsioon. Materialiseerumata on see tühjus, tahe, mõte, see mis otsib realiseerumise võimalust. See muundub kõneks ja kirjalikuks tekstiks, ta on minus olev vaikiv and või aare. Iga kõnelemine on rohkem kui võiks eeldada. Kõnelemise tagajärjed on alati eeldatavast suuremad. Kõne loob alati uusi tähendusi. Kõne on seega eriline käitumine, milles keheline moment on väga tähtis.

MP järgi on intentsioon minu väljapoole suunatus, käitumine Teise (looduse, aja, surma) palge ees. seostub minu jaoks alati minu vastusega situatsioonidele. Maailm *on* minu seisukohast. Intersubjektiivsus – minu olemine suhtlemises teiste seas. Taju võib olla kultuuri alus sel määral mil ta kuulub paljudele subjektidele. Kultuur tekib tajude põiminguna. Kultuurimaailm tekib hetkel, mil kujuneb süsteem mina-teine. Minu teadvuse ja keha ning Teise teadvuse ja keha vahel tekib sisemine seos, kui Teine pole enam maailma fragment vaid teine subjekt oma tajuga. Teise keha on esmane kultuuriobjekt. Kultuuris piirneb minu maailm Teiste maailmadega sestap pole kultuuri maailmas võimalik absoluutne vale, sest minu vaatepunktid piiravad Teiste vaatepunktid. (Postmodernistidele meeldib sellest tuletada, et kultuuri maailmas pole võimalik absoluutne tõde.)

Kuidas kirjandus on väljaõeldud sõna: kirjanduses saab keelest kirjaniku keha, kirjanik ise. Kirjanduses pole keel tähenduste teener vaid kirjandus toob esile keele võime tähendusi omistada. Kirjandus on tähenduste omistamise akt, liikumine midagi tähendavalt keelelt puhtale keelele. Kõneleva sõna potentsiaal on kirjanduses suurem kui tavakeeles. Kirjandusteoses ei kutsu sõnad esile tuttavaid tähendusi vaid viivad välja nende ringist. Sõnad on praod, mille kaudu lugejani jõuavad Teise mõtted.

MP püüab leida ühendavat seost vastandite vahel, mille kaudu filosoofia vastandused kaotaks oma absoluutsuse. Descombes on MP kohta öelnud, et MP loob klassikalise filosoofia alternatiividest (keha vaim paratamatus jne), inimene pole puhas *an sich*, pole ese v materiaalne keha; aga ka mitte puhas *für sich*, teadvus v suveräänne vabadus. Sel pinnal pole MP ei see ega teine. Samal ajal antiteeside lahendus pole ka sünteesis, mis võtaks omaks mõlemad seisukohad, ega ka vastandusi loovate seisukohtade kõrvaleheitmises. Descombesi järgi on see, mida MP teeb, ajaline ja mittetäielik süntees. MP absolutiseerib seda, mis on suhteline (nt subjektiivset vaatenurka). Ühelt poolt pole MP jaoks ei subjekt ega maailm midagi lõpetatud ega täiuslikku, pigem ta absolutiseerib seda lõpetamatust. Minast v isiklikust subjektist jõuab välja anonüümse subjektini. Kuubil on kuus tahku, aga keegi ei näe neid kõiki üheaegselt. Kui ma ütlen 'kuup', nimetan ma enam kui näen. Igas kogemus sisaldub implitsiitselt minevikukogemus või potentsiaalne tulevikukogemus. Ma eeldan, et kuubi teised küljed on nähtavad sealt, kus mind ei ole. Mu kogemus on järgmise taju poolt kahtluse alla seatav. Tänapäev riskib saada ümber lükatud, kui ta muutub eilseks tõeks. Kui kuulus fenomenoloogiline kuup on mudel, mida ma kasutan, et keldrist veini tuua, soovin ma, et see, kes mulle selle plasku müüb, ei müüks mulle fenomenoloogilist plaskut minemalibisevate külgedega, ning õnneks ei kahane tee, mida mööda sõidan, nagu see perspektiivis paistab. (Ülle Pärl'i sõnad.)

Hilisemates töödes lisab MP mõiste *'flesh'* (ihu, NB mitte see ei vastandu hingele, vaid keha), mis toob meid tagasi inimliku ürgolemuse juurde, mis ühendab mind loodusega, ületab teadmise vastuolust minu ja looduse vahel. See on anonüümne, ihu on minu ja maailma ürgne ühtsus, mis eelneb dimensioonide multiplitseerumisele. See on mitte-eraldatus. Esemad omavad meid, mitte vastupidi. Keel omab meid. Olemine kõneleb meiega. Mitte meie ei kõnele, vaid tõde kõneleb

kõne sügavusest. Mina ja teine oleme interkorporaalsuse organid. Ihu ei ole minu ega sinu, vaid maailma nähtamatu ihu, mis integreerib meid loodusesse.

RETSEPTIIVNE ESTEETIKA

Retseptiivse esteetika üks eelkäijaid - **R. Ingarden**

jäi veel paljusi seotuks ideedega, mis pidasid võimalikuks teose “originaali” reaalselt olemasolu. Teos kui “ainus tõeline esteetiline objekt, autori poolt kavandatud ja realiseeritud. “Olemus”, mis on teoses ja võib olla teosest enesest tuletatav. Ingarden ei pöördunud veel otsustavalt lugeja poole. Kuid võttis kasutusele mõiste ‘konkretiseerimine’, mis täiendatud ‘rekonstrueerimise’ mõistega, mis tähendab teose vastuvõttu.

Konkretiseerimine on lugejapoolne tekstile mõtte andmine, “tühjade kohtade” ja ebamäärasuste” täitmine või täpsustamine oma ettekujutuste abil. Teos on Ingardeni järgi nagu karkass, mis lugeja poolt saab kuju või mida lugeja võib muuta või moonutada. Seda tervikut, mis lõpuks välja kujuneb kui lugemise resultaat, I. nimetabki konkretiseeringuks. Iga lugemine loob uue konkretiseeringu.

I. vaatleb teose ja lugemise suhet kui originaali ja tõlke suhet. (Ka originaal muutub - originaali selles mõttes ei ole).

4 moodust teose moonutamiseks:

1. lugemine kui “naaiivne” tarbimine
2. spetsiifilisest esteetilisest seisukohast lähtuv
3. teatud pol. ja relig. huvidest, propagandaeesmärkidest lähtuv
4. teaduslikust huvist lähtuv.

Polegi üliväga selge, mille poolest retseptiivne esteetika erineb hermeneutikast või interpretatsioonist. RE on üks võimalikke lähenemisviise ahelale autor-tekst-lugeja. Seostub 70ndate ja Saksamaa Constanzi ülikooliga, kus on oma tööd avaldanud ka Jauss ja Iser. Nii hermeneutika kui RE püüavad kirjeldada lugeja kontakti teksti ja teksti kaudu autoriga. Lugeja väärtustub, muutub aktiivseks osaliseks tähenduste loomisel, tekst eksisteerib sedavõrd kui ta loetud on. Lugemine on teksti ainus eluvõimalus. Jauss ja Iser esindavad kahte eri lähenemisviisi. Iser püüab kirjeldada lugemise (eriti esmalugemise) protsessi, kuidas tekst kujuneb tervikuks, kuidas lugeja teksti pidi liigub; teksti ja lugeja dialoog. Samade probleemidega tegeleb ka inglase Fish. Jauss tegeleb uudse vaatevälja kujundamisega kirjandusloole. Nimelt retseptatsioonist lähtuv vaade. Kirjandusloost saab lugu sellest, kuidas teos on end realiseerinud. Lugemise ajalugu on tõeline kirjanduse ajalugu.

Retseptatsioon – vastuvõtt, tõlgendus, mõistmine. Valdavalt passiivne – lugemiskogemust ju alati ei kirjeldata, aga see on pikaajalise mõjuga. Kriitikas väljendub rets. teisiti – fikseeritud lugemiskogemus, mis võib ära võtta teose enese koha (mõni piirdub ainult metatekstidega). RE uurib ka teose elu teistes tekstides ja kirjandusteose fiktsionaalset olemust ning fiktiivse tegelikkuse vastuvõtu eripära. RE tegeleb ka juhtumitega, kus lugejaks on teine kultuur.

Mark Allan Powell oma töös “*What is Narrative Criticism?*” (Minneapolis 1990) süstematiseerides teooriaid, mis tegelevad lugejapoolse teksti vastuvõttuga jagab need kolmeks grupiks:

1. Lugeja on tekstist ÜLE e. domineeriv teksti suhtes

Dekonstruksioon - J.Derrida

Transactive criticism - Holland

Ühisinterpretatsioon /*Interpretive Communities* - Fish

Subjektiivsus. Holland kirjeldab lugemist psühhoanalüütilistest kontseptsioonidest lähtuvalt. Lugemine on determineeritud lugeja soove, ihalusi väljendavatest fantaasiatest. Rõhutatud personaalsus. Tekst ei oma universaalset tähendust. Fish - seos teatud aktsepteeritud strateegiaga.

2. Lugeja KOOS tekstiga.

Varasem Fish

Fenomenoloogiline kriitika - W.Iser

Vaatleb lugemisprotsessi dialektilisena. Kui vastastikust toimet, kus tekst ja lugeja vastastikku mõjutavad ja dubleerivad teineteist. Interaktsioon s.t. vastastikune mõju. Lugemine kui protsess, mida iseloomustavad antitsipatsioon e. ettehaaramine, etteaimamine, mõtteline ennetamine; frustratsioon e. hingeline pingeseisund, mis tekib tegevuse sunnitud katkestamisel enne eesmärgi saavutamist; retrospektsioon e. tagasivaatamine; rekonstruktsioon . Kirjeldab esmalugeja reaktsiooni.

3. Lugeja teksti SEES

Strukturalism

Narratiivi kriitika.

Strukturalism, mis eeldab kompetentset lugejat, kes mõistab teksti koodi.

Narrative criticism lähtub sisemisest, teksti implitseeritud lugejast.

Michael Bentoni 10 lugemisparadoksi:

- 1) Lugemine on ühtaegu vaba ja angažeeritud akt. Tekst angažeerib vastuvõttu; vaba on tekst selles mõttes, mida lugeja võib tekstisse sisse lugeda.
- 2) kunstiline maailm on samaaegselt illusoorne ja reaalne, vastuvõtt on alati kahene, lugeja kahestub – ühtaegu mõistab, et tegu on illusoorse maailmaga, samas elab seda läbi kui reaalselt
- 3) lugemise tulemus tuleneb ühelt poolt tekstist, teisalt sellest, mida ise teksti sisse viime.
- 4) lugemine on nii lugeja monoloog (ta annab märkidele tähenduse) kui tema dialoog autori tegelastega.
- 5) lugemine on ühtaegu lõbu ja looming.
- 6) Lugemine on ühtaegu kordumatu ja unikaalne; teisalt võimeline korduma (partituur-esitus, originaal-tõlked)
- 7) Lugemine ühendab kaks polaarseid tendentsi: üldistus ja konkretiseerimine.
- 8) Lugemine on ühtaegu organiseeritud ja kaootiline
- 9) lugemine eeldab kahte vastandlikku tegevust: retrospektsiooni ja ettevaatamist.
- 10) Lugemine on nii aktiivne kui passiivne tegevus.

W.Iser

Iser on tihedalt seotud Ingardeni ja Mukařovski ideedega ja samas lähtub ka fenomenoloog E.Husserli intentsiooni ideedest.

Oma töös "***Teksti apellatiivne struktuur***" lähtub Iser Ingardeni kunstiteksti määratlematuse kategooriast. Esteetiline kogemus formeerub just nimelt tänu tekstis olevatele "umbmäärastele" või nn. "tühjadele" kohtadele. Need on fraasi intentsionaalsete korrelaatide struktuuri rikkumised. Korrelaadid - suhtepaarikud, teineteisega vastastikuses seoses olevad, teineteist paratamatult eeldavad mõisted , sõnad, siinses kontekstis – fraasid. Need on erinevad takistused teksti latusas kulgemises, montaaži -, kompositsioonivõtted, jutustaja kommentaarid, mis nagu "lahustaks" jutustatava loo perspektiivi, andes lugejale võimaluse iseseisvateks hinnanguteks, arvamusteks situatsiooni lahenemise kohta.

Esteetiline on Iseri jaoks omakorda üks teksti kahest poolusest - teine on kunstiline. Kunstiline seostub autori poolt loodud tekstiga, esteetiline aga lugeja poolt teostatava teksti konkretiseeringuga. Sellisest teksti polaarsusest teeb Iser järelduse, et kunstiteos ei võrdu tekstiga ega ka tema konkretiseeringuga. Teos on rohkem kui tekst, kuna ta elustub ainult konkretiseerimise protsessis, mis omakorda ei ole vaba hinnangutest, mille toob sellisesse konkretiseeringusse lugeja. Lugeja ja teksti kohtumispaik, kus õieti sünnib kunstiteos, omistab teosele virtuaalse iseloomu., sest konkretiseerimise protsess ei ole taandatav ei teksti reaalsusele ega lugeja hinnangutele ega ettekujutustele.

Iser arendab mõtet, et kunstitekst ei ole mitte tegelikkuse peegeldus, vaid võimaluseks tegelikkusesse tungida, kui reaktsioon sotsiaalse keskkonna erinevatele "defitsiitidele". Esindab funktsionaalset lähenemist. Teksti ja lugeja lähedusest, kokkulangemisest või kontakti võimatusest / ühelt poolt teksti struktuur , teiselt-lugeja esteetilis-psühholoogilised lähtekohad.

LUGEMINE - kui permanentne konflikt: lugeja identifitseerimisvajadus ja usk illusiooni - teksti "ironia", mis paneb kahtluse alla teksti enese struktuuriseosed. Lugeja "sissemässimine".

KONTEKST- Iser mõistab kontekstina seda, mis äratav lugejas ettekujutusi maailmast, inimsuhetest, nende tegutsemismotiividest tegutsemise motiive, teiste sõnadega: autori ettekujutused maailmast, mis kutsuvad lugejas esile emotsionaalse, intellektuaalse reaktsiooni. Iser seostab konteksti mõistet 'repertuaari' mõistega - ettekujutused, mis seotud teiste tekstidega, ajalooliste ja sotsiaalsete normidega, sotsiokultuurne kontekst, millest tekst on välja kasvanud e. kõik see, mille Praha strukturalistid nimetasid esteetiliseväline reaalsus.

Oma teoses "*The fictive and imaginary*" vaatab Iser teksti kui protsessi. Tekst kui lõpetamatu ja ettearvamatu, intertekstuaalses võtmes, tekib suhtes teiste tekstidega. Kirjanduslik väljamõeldis on väljamõeldis *par excellence*. Kirjanduslik väljamõeldis ei teeskle, et ta pole väljamõeldis. Kõigepealt heidab ta kõrvale vastanduse väljamõeldis/reaalsus kui ebaproduktiivse. Kui väita, et kirjandustekst on väljamõeldis ja vastandub reaalsusele, tuleb välja et kirjandus ei erinegi muust väljamõeldisest. Kirjanduse omadused: reaalne, fiktiivne, imaginaarne. see on triaad, millest tekib tekst. Fiktiivne on meediumi rollis, ta on eeldus imaginaarsuse tekkeks. Reaalne on see, mis on kirjandusteksti jaoks antu: sotsiaalsed süsteemid, ka teised tekstid neis sisalduvate maailmapiltidega. See varustab teksti referentvälja (väljadega). Reaalsus on kirj. teose jaoks diskursuste kompleks, mille kaudu autor annab oma maailmanägemuse. Fiktiivne on akt, sündmus, see mida nimetatakse intentsionaalseks aktiks. Imaginaarne on mõttekujutuslik, st virtuaalne. Võiks nimetada ka fantaasiaks, aga selle sõnaga seostuvad muud assotsiatsioonid. Et tekiks teos kui kujuteldav maailm, toimub mitu erinevat piiride ületamist e transgressiooni (geoloogiline termin). Kõigepealt reaalsus muutub märgiks; teksti ülekantuna muutub reaalsus enam mitte tema enda vaid autori, tema maailmanägemise märgiks. St reaalsused on sunnitud väljuma oma maailma piiridest. Teksti sattunu muutub määratust määra(tle)matuks. Siirdub kunstilisse väljamõeldisse, saab selle osaks. Samas autori kujutusmaailm (enamasti hajuv ja piiritlematu) saab kirjanduslikus tekstis mingi kuju. Seega väljub kujutus oma traditsioonilisest olekust ja muutub konkreetseks. See on autoripoolse eesmärgistatud akti tulemus. Reaalne saab määratlematuks ja omandab fantaasia jooned ja fantaasia muutub reaalseks. Reaalset iseloomustab

determineeritus, fiktiivset määratlematus; nende kokkupuutel nende seisundid aga teatud mõttes vahetuvad. Tekstiväline reaalsus sulab kokku imaginaarsusega ja vastupidi. Teksti toime seisneb selles, et ta eksplitseerib reaalse, imaginaarse ja fiktiivse suhet. Toimub olemasoleva maailma transformatsioon fiktsiooniks ja mitteolev saab tunnetatavaks. Kui teksti vaadelda sel kombel, pole enam vaja otsida lähtepunkti reaalse ja fiktiivse opositsiooni kirjeldamiseks (sellesse diaadi on varasemad fiktiivsus-käsitlused sageli takerdunud). Iseri mõiste 'Geschehen', juhtumine – fiktsionaalne akt on transformatsiooni ala, kus kujutlus muutub juhitud, seega on fiktiivne akt intentsionaalne.

Kolm momenti:

- 1) valik, suhe tekstivälisega
- 2) kombinatsioon, tekstisisesed mehhanismid
- 3) enesepaljastus, tekst sisaldab märke sellest, et tegu on väljamõeldisega; kunstitekst eksplitseerib oma imaginaarsust.

Kõik kolm seostuvad autori positsiooniga tekstis. See on miski, mis puudub olemasolevas maailmas, millele autor osutab. See on positsioon, mis saab täienduse ainult tekstis, samas saab see võimalikuks ainult seetõttu et tekst asetub olemasolevasse maailma. Autori maailmasuhtumist esitav tekst on nagu kiil olemasolevas maailmas. Kiil on nagu ümberkodeerimise protsess, mitte välismaailma mimeetiline kujutlus.

Valik e. selektsioon – igas tekstis on paratamatult autori valik sotsiaalsetest, kirjanduslikest jne süsteemidest; see on referentsiväli, millele autor osutab. Samas on see valik ise samm üle piiri. Valik tähendab mingite elementide süsteemidest väljatõstmist, olemasolevate süsteemide lõhkumist (elemendid: normid, žanrikaanonid, veendumused). Teksti tülles muudavad nad oma struktuuri ja semantikat. Midagi juhtub ka süsteemiga, mida autor kasutab. See toob fookusse kogu süsteemi, mis loomuomaselt ei pruugigi olla vaatluse objektiks. Teksti referentsiväljaks saanud elemendid on põhjuseks, mis toob esile süsteemide lõhkumise. Väljavalitud elemendid muudavad valimata elemendid fooniks, tekstis olevat hinnatakse tekstist puuduva valguses. Valikul ei ole reegleid, samas toob just valik esile autori positsiooni maailma suhtes. Tekstis tekib eriline tekstireaalsus, see tekib empiiriliste elementide reaalsuse kaotamise arvelt. Teksti intentsionaalsus seisneb viisis, kuidas ta lammutab süsteeme, mille elemente ta kasutab. Teksti intentsionaalsus seostub valiku sündmusega ja on imaginaarsuse eelduseks.

Kombinatsioon

Figuuride ja fooni eristumine. Kombineerimine küünib sõna tasandilt suurte tekstiosade suhestamiseni. Süžee tekib kõikvõimalike piiriületuste kohal. Olemasolev joonistub välja puuduva taustal. Kombineerimine annab imaginaarsele maailmale konkreetse vormi, mis allub verbaliseerimisele.

Enesepaljastus

Tekstis on olemas signaalid, mis viitavad tema loodud-olekule. Nende märkide hulka kuulub žanr, määratletavus mingi kaanoniga. Iser väidab, et võtaks tükk aega neid märke üles lugeda, aga ei loetle ühtegi. Kunstitekst petab lugejat avalikult, ta on tekst, mis ütleb, et on väljamõeldis ning loob lugejale teistsuguse orientatsiooni võrreldes nende tekstidega, millelt lugeja eeldab tõe vastavust. Kunstitekst viitab maailmale, mida pole. Seda ei saa mingile kindlale denotaadile taandada. Denotatiivne funktsioon on allutatud figuratiivsele. Lugejas kutsutakse kujutatud maailm esile imaginaarse reaktsiooni. Mõte (mille saab lugeja) pole teksti sisse kirjutatud, vaid oleneb lugeja kogemusest.

Iseri krestomaatilisemaid töid on

“Lugemise akt” (eesti keeles: “Akadeemia” nr. 10/1990)

1. Fenomenoloogiline lähenemine. Kasutab Ingardeni väljendit intensionaalsed lausekorrelaadid. Intentsiooni mõiste iseenesest pärit Husserlilt, nagu kogu arusaam teksti sisemisest suunatusest, fraasi intentsioon. Tema mõiste ‘eelintentsioon’. Vt. 2095 Husserlile viitab ka töö lõpus toodud Subjekti-Objekti käsitus / tunnetusaktis nende vastuolu ületamine/ Iseril: lugemise käigus subjektiks ja objektiks jaotumise kadumine. (2113–2115)
2. Mida annab lugemise käsitlemisele “lausekorrelaatide” kui teksti elementide vaatlemine? Teksti sidusus. Mille poolest selline sidusus erineb teksti struktuuri mõistest? Millist lugemist Iser kirjeldab? Protsessi, kulgemist kui sellist. Seniajani oli rohkem juttu lugemise ja mõistmise olemusest, lugemise tulemusest - mida see sisaldab.
3. Kirjandustekstidest kui ootustele mittevastavaist. Teksti virtuaalne mõõde. Tekst kui tulemus. Millest välja kujuneb.
4. Etteaimamine ja tagasivaatamine. Lüngad, mis lausete voolu peatavad. Väljajätud. Lünkade täitmise seos konkretiseeringuna ja sellest lähtuvalt konkretiseeringute paljususe. Lugejakogemuse olemus.
5. Ettekujutus, kirjandustekstis ette kujutada vaid seda, mida seal ei ole, selleks aluse teksti kirjutamata osa. Vrld. ekraniseering. Illustratsioon. (2102). Ginzburg tegelase esimesest ilmumisest teoses. Pildiline ettekujutus. Vt. Flaubere illustratsioonist.
6. Teksti kõigi aspektide kokkuarvamine, mudeli moodustamine. Rühmitamine. Lugeja enese teadvus, kogemus. “*Gestalt*”. Arusaamine kui asjade individuaalne koosnägemine. Kooskõlaline tõlgendus kui illusioon.
7. Illusioon. Selle ajutisus. “võõrad seosed”. Võnkumine kooskõla, “võõraste seoste, illusioonidesse takerdumise ja illusiooni jälgimise vahel. Lugeja tasakaalustamiseks seda kõike. Nauding tuleneb suures osas ootuste petmisest. Illusioonide loomine ja lõhkumine.
8. Taasloomisakt- kui protsess, millele kaasnevad pidevad “voolukatkestused”. Vt.(2108-9). Seda protsessi tüüriivad kaks põhilist teksti struktuurikomponenti: 1. tuttavate kirjandusmudelite ja korduvate teemade repertuaar koos vihjetega tuttavatele ühiskondlikele ja ajaloolistele kontekstidele. 2. meetodid ja strateegiad, mida kasutatakse tuntu kõrvutamiseks tundmatuga. (2109).
9. “Lugeja sissemässimine”.
10. Tekst ja reaalsus. Teksti avanemine eluliste sündmustena. Teadasaamine kui kaotus. Samastumine loetavaga. Vt. näide (2113) Vt. “naaiivne realism”, Belaja.
11. Subjekti/Objekti suhe. Teadvus. “Võõras” ja “virtuaalne “mina”.

H.R. Jauss.

Uuris, kuidas toimub ühe nähtuse v teose retseptioon läbi ajaloo. Püüdis luua mingit üldist loogikat – kunstiajaloo spetsiifikat ja kunsti sotsioloogilisi aspekte. Püüdis luua tüpoloogiat lugeja identifitseerumisest teoste kangelastega ning teha kindlaks, kuidas toimis mingi tekst oma kaasajas. **“Kirjanduslugu kui provokatsioon”** (1967) esitab retseptiooni ajaloo uurimise metoodika. Hakatuseks kritiseerib olemasolevaid mooduseid kirjandusloo kirjutamiseks; nendib et kirjanduse ja kultuuri lugu on ajaloos muutunud perifeerseks. Olulised olid nad 19.sajandil, rahvuskirjanduste tekkimise ajal. Praegu asendavad kirjanduslugusid sõnaraamatud ja leksikonid; kirjanduslugu on aktuaalne veel koolis. Kirjanduse ajalugu on jagunenud voolude ja žanride väikesteks lugudeks.

Kaks peamist moodust kirjandusloo kirjutamiseks. Enamlevinud: läbi suurte autorite, hakitud kirjanduslugu. Tüüpiline eriti antiikkirjanduse puhul, millest teatakse vähe. Mida lähemal tänapäevale, seda raskem on “suuri” välja valida. Teine on positivistlik: seob kirjandusloo ühiskondliku looga, nagu positivistid seda teevad Selle järgi ei saaks kirjanduslugu üldse olla. Kritiseerib vormikoolkonda, nende immanentset iseareneva kirjanduse kontseptsiooni. Jaussi arvates tuleb järelikult kirjandusloo kirjutamisel arvestada publiku faktoriga. Tuleb arvestada kolmnurka autor, tekst publik.

Kirjanduslugu kui kommunikatsioon. Jaussi kriitikud on juhtinud tähelepanu sellele, et niisugust projekti on üsna võimatu teostada, pealegi jätab tema vaatenurk tähelepanuta selle, kas kirjutaja vaatenurk on lubatud; kui mitte, siis kuidas seda välistada ja mis on objektiivne kirjeldus.

Jaussi teesid:

1) Kirjanduse ajaloolisus peaks olema vaadeldud dialoogilise suhtena, kus lugeja on kohal. Produktsiooni esteetilise retseptsiooni protsess. Sel foonil on faktide loetlemine pseudoajalugu. Toob sisse ootushorisoni mõiste. See horisont on olemas igal ajastul, igal lugejal – selle läbi realiseerub teos konkreetse ajastu ja lugeja jaoks. Teoses “Kunstiajalugu ja ajalugu” väidab Jauss, et just Praha Lingvistiliselt Ringilt peaks võtma meetodika. Prahelased võtsid Ingardenilt mõiste “konkretiseerimine” ja asetasi selle historistlikku võtmesse. Tekst on avatud ja dünaamiline struktuuri, mida erinevad kultuurid ja ajastud konkretiseerivad erinevalt. Teos aktualiseerub läbi lugejate. Teoses “Esteetiline kogemus ja kirjanduslik hermeneutika” selgitab ootushorisoni mõistet, seostab ajaloo; alustab horisoni etümoloogiast, loob seoseid erinevate teadusharude horisonimõistete vahel. Viitab Husserlile, Heideggerile, Gadamerile, kes on loonud horisoni mõiste traditsioonilises hermeneutikas. Horisont - kreeka k. piiritlemine, seondub eelkõige silmaringi v silmapiiriga, Platonil ka kosmoloogiaga. Teoloogias piir ajalise ja igavese vahel. Inimene – piiriolend. Mõiste seondub ka vaimse ja füüsilise piiriga inimeses. Jauss rõhutab, et mõtteloos seostub alati inimkogemuse osalisuse, partsiaalsusega. Horisont on miski, mis meie vaadet piirab. Meie vaade on piiratud, samas on horisont liikuv, muutuv. (Edasi liikudes avanevad pilgule uued maastikud, uued horisonid, selle võib üle kanda ka maailmanägemisele üldse. See on kogemuste baasist, suuremate kogemustega näeme rohkem ja kaugemale.)

Ajaloolise kogemuse piiratus – elame oma olevikus, meie maailmanägemine on kujundatud meie tänapäeva poolt. Vaatame asjadele alati läbi oma tänapäeva, mis permanentselt minevikku vajub. Horisont muutub. Asümmeetria: minevik seondub suletud horisoniga (hoomatav ja piiritletud), tulevik avatud horisoniga. Ootushorisont sisaldab vastuolu: meie ootus on tingitud piiritletud minevikukogemusest, tulevik on avatud. Päril uus ei ole võimalik, uus on alati vanaga seotud. Ajalisus – *Zeitlichkeit*.

Horisoni mõiste on XX sajandi mõttesüsteemides sageli kohal, vahel implitsiitselt, vahel eksplitsiitselt (Popper, Frege, Wittgenstein, Lotman).

2) Kasutades kirjandusloo ja kirjandusliku kogemuse analüüsi ootushorisoni rekonstrueerimist, üritame objektiivselt välja selgitada lugejate ootushorisoni, vabaneme ähvardavast psühholoogiast. Ootushorisont on objektiivne baas teoste retseptsiooni uurimiseks. Polemiseerib Rene Wellekiga, kes peab objektiivsust kirj. teose uurimisel lamedaks sotsioloogiaks. Efekt, mille teos lugejas tekitab, pole empiirilisel kirjeldatav, kui tegu pole kriitika v kirjandusteadusega. Jauss: lugemiskogemust saab kirjeldada. Andmed on olemas, igal ajastul omad eksplitsiitavad mängureglid, millega tekstile lähenetakse. Samuti on igas tekstis

signaalid, mis määravad, millega tekstile läheneda. Samuti on igas teoses olemas signaalid, mis näitavad, millist lugemismeetodit kasutada, aktiveerivad varasemad kogemused.

Transsubjektiivne horisont – teatud publiku domineerivad maitseeelistused, mida on võimalik välja selgitada ja millega seostuvad ka iga üksiku lugeja kogemused. Ideaalsed teosed viitavad ühelt poolt selgelt seisukohtadele, millest lähtudes tekst on loodud, annavad selgeid viiteid žanridele jne ning sammsammult lõhuvad selle triviaalsüsteemi. nt “Don Quijote” ja Diderot “Fatalist Jacques” on ideaalsed rets. loo kirjutamise baastekstid: nad objektiveerivad ootushorisoni. Jauss mõõnab, et selliseid teoseid pole muidugi kuigi palju.

3) Esteetiline distants ootushorisoni ja teose vahel. On teoseid, mis täidavad ootusi. Mida väiksem on distants teose ja ootuse vahel, seda lähemal on teos ajaviitekirjandusele. (On seoses tiraažide suurusega.) Teisel pool on teosed, mis põhjustavad lugeja ootushorisoni muutumist, lähevad lugeja varasema kogemusega vastuollu ega leia kohe laia lugejaskonda. Kuidas seda distantsi kirjeldada. Kuidas reageerib kriitika. Mittetunnustamise šokk. Hävitav kriitika võib põhjustada suure lugejamenu jne. Sageli ei leia teos esialgu mõistmist, vajab et publik jõuaks järele ja kui publik on küpsenud, et horisonti mõista, tundub teos vananenuna. Klassika tundub meile vananenuna, me ei taju uudset, mida need teosed omal ajal tähendasid, nende täiuslik vorm ja selge mõte muutub iseendastmõistetavaks.

Me ei saa väita, et iga teos omab oma publikut, teose ja publiku vahel puudub otsene seos. Teos ei sõltsu kuigivõrd oma publiku hinnangutest. Kui see nii oleks, oleks raske seletada teose kestvat mõju.

Kõrvuti ilmuvad kaks teost, üks muudab horisonti, teine vastab (mitte küll täielikult) horisonile. Flaubert “Madame Bovary” ja Fedeau “Fanny”. Mõlemad olid mõeldud uuemale publikule. Šokeerisid mõlemad, aga Flauberti teos ei saanud kuulsaks. “Fanny” oli ülimenukas, aga praegu ei mäleta seda enam keegi. Mitte temaatiline uudsus ei põhjustanud teose kestvat väärtust, vaid jutustamislaad, millega Flaubert mõjutas kogu XX saj. prantsuse proosat.

4) Mis on see küsimus, millele teos oma ilmutamisajal vastas.

Gadamer: tekstist saab aru see, kes saab aru, millisele küsimusele tekst vastab. See on problemaatiline väide. Sellekohased arvamused alati subjektiivsed. Kirjandusteadlane on ka alati eelkõige lugeja. Aga saab kirjeldada, kuidas mingis kultuuris missuguseid tekste loetakse. Metatekste analüüsides ei saa aga midagi kindlat väita üksiku subjektiivse lugemiskogemuse kohta. Kus ja kuidas tekst avaldati? Kas ja kuidas teksti kritiseeriti? Ka kriitika puudumine on märk. On olemas autoreid, kes eksisteerivadki rohkem kriitikas. Kus ilmub kriitika?

5) Kuidas teos seondub teiste tekstidega, milline on kirjandustekstide mõju järgnevale kirjandusele. Jauss protesteerib traditsioonilise mõjude otsimise vastu. Näitab mõjutamisprotsessi keerukust, kaudsust. Sel teemal palju spekulatsioone, on ajastud, mis rõhutavad mõjutusi (nt nõukogude algaastail väga tähtis rõhutada vene kirjanduse viljastavat mõju eesti kirjandusele.) Produktiivne retseptioon: ka seda probleemi tuleb vaadelda läbi interpreteeriva publiku vaatenurga. Mis tundub uudsenä, mis kordusena.

6) Uue ja vana koeksistents sünkroonilises plaanis. Hierarhiline süsteem, mis iseloomustab iga ajahetke. Igas hetkes figureerivad erinevad triviaalsüsteemid. Ühed langevad, teised tõusevad esile. Kuidas suhestub klassika kaasajaga. Klassika, mis on aktuaalne ja loetav, nagu polegi klassika. Lugeja jaoks eksisteerivad eri aegade teosed kõik korraga ja tänapäevas. Igal ajastul oma valik klassikast. Klassika juuresolek – on teosed, mida teatakse, õpitakse koolis, millest ei räägita, aga nad on

kindel osa haridusest ja kujundavad ootushorisonte. Nad on taustsüsteem, hinnangute baas.

7) kirjanduslugu ja kirjanduse seos ühiskonna arenguga. Töö algul oli kritiseerinud kirjandusloo sõltuvust ajaloost. See on ühepoolne sõltuvus. Tuleks vaadelda ka seda, kuidas kirjandus mõjutab ühiskonna maailmavaadet, ühiskonnas toimuvaid protsesse. Kirjandus võib integreerida ühiskonda.

“Esteetiline kogemus ja kirjanduslik hermeneutika”

sisaldab peatükki sellest, kuidas lugeja identifitseerib ennast kirj teose kangelastega. Jälgida lugeja samastumist tegelasega on üks võimalusi retseptiooni vaadelda.

“Esteetiline identifikatsioon” – interaktsioonimuster. Lugeja ja tegelase suhtemodaalsus.

Modaalsusetüübid:

1) Assotsiatiivne – üleminekuline, vahepealne suhe. Seondub mängu ja etendusega, milles osaleja võtab endale mingi rolli, nt religioossed etendused 12.sajandist, miraaklid; karneval, maskeraad. Mängumaailm vastandub reaalsele. Osalejad tajuvad distantsi, mängu tinglikkust, valmis rolli vahetama jne. Kirj teosele üle kandes tekst mida võtame vastu kui mängu, mis isiksust eriti ei puuduta. Selline suhe pakub rahuldust vabast osalusest.

2) admiratiivne – lugeja imetleb kangelast, too on täiuslik. Lugeja vaimustub enesele kättesaamatust ideaalist. Tegelane on eksemplaarne. Tekstitüübiks hagiograafia, pühakute elulood, kangelaslaulud. Need tekstid aktuaalsed ajastutes, kus toimuvad maitse v moe muutused. Tekstid põhjustavad jälgendamist reaalses elus, nt. Rousseau “Uus Heloise”, “Noore Wertheri kannatused” – ilmumisele järgnes enesetappude laine (teises trükis sunniti Goethe lugejat hoiatama, mida ta teebki – Werther ütleb et “ole mees ja ära tee nagu mina”). Jälgendati byronlikku romantilist elus pettumist. Sellisel lugejamodaalsusel kaks dimensiooni: a) lugeja samastub tegelasega b) kirjanikust lugeja osaleb kangelaste kloonide seeria loomisel; nt vene kirjanduses 19/20 saj. nietzscheaanlik üliinimesetüüp. Sellised kangelased võivad olulist rolli mängida rahvuskirjanduses, olulised kui eeskujud. Eeskujude võib järgida (positiivne) või jälgendada (negatiivne).

3) solidariseerumine, sümpaatial rajanev. Tegelasel kaasaetundmine. Tegelane on argisem. Pole lugejast teab kui erinev, pakub äratundmisrõõmu ja nt. Jaussi järgi on kirjandusloos admiratiivne ja sümpaatialine tegelane järgnevussuhtes, püüdnud eeskujud vahetatakse välja omasuguste poolt. Sedagi esineb juba 12 saj miraaklites – patuse eksliku inimese kuju, kellega vaataja võis samastuda erinevalt pühakust kelle poole ta pidi alt üles vaatama. Lessing, Diderot, draamažanr üldse (tragöödia ja komöödia kõrvale) kodanlik argine tüpaaž, kellega on võimalik samastuda sarnasuse alusel. Tegelane on ühiskonna esindaja, oma sotsiaalsest kihist pärineja (Stendhal, Balzac)

4) Katartiline, seotud puhtesteetilise kogemusega. Lugeja elab oma kogemust läbi mitte otsese samastumisena vaid refleksiooniga. tajutakse oma kogemuse esteetilist olemust. Tegu on esteetilise kogemuse emantsipeerumisega, liikumisega puhta kunstikogemuse poole. Kangelane on kannatav v naljakas. Publik nutab v naerab kaasa.

5) irooniline. Jauss ei tee vahet, kas iroonia on autori kavatsus või puhtalt lugeja reaktsioon. (Cervantes, Diderot, Max Frisch) Viitab kirjandusele, mis tematiseerib iroonilist suhtumist. Tüüp on antikangelane, lugeja reaktsiooniks võõrandumine.

Skeem ületuldse näitab, kuidas lugeja vabadus teksti suhtes kasvab. Klassikaline kirjandustegelane sureb XX sajandil, sureb ka autor, lugejast saab nii autor kui tegelane.

Iga samastumistüübi juures omad progressiivsed v regressiivsed võimalused. Jauss püüdis kirjeldada distantsi muutumist lugeja ja tegelase vahel. Esteetiline kogemus on alati seotud distantseerumise aktiga. Samastumises alati olemas eristumine. *Selbstgenuß in fremdgenuß*. Enese nautimine võõras (aga võib ka olla vastupidi, kui hermeneutikale mõelda. Ei saa võõras ära tunda seda, mida endas ei ole).

Jauss on uurinud keskaja kultuuri ja kirjandust, toob sageli näiteid keskajast. **“Alterität und Modernität des mittelalterlichen Literatur”** Keskaeg on paradoksaalsel kombel tänapäeva inimesest kaugemal kui antiik. Renessanss elustas antiigi, tekkis nendevaheline resonants, mis lähendab kumbagi tänapäeva inimesele. Keskaja žanrid erinevad tänapäevast. Tegu oli raamatutrükkimisele eelnenud perioodiga, žanrid olid spetsiifilised, esteetilise kogemuse saamine neist tekstidest seetõttu raskendatud. Tänapäeva inimese kategooriad, nt uudsus ei sobi keskaegsele tekstile lähenemiseks sest keskaja inimene otsis tekstist vastavust kaanonile.

Mis oli uudne, innovatiivne keskaja jaoks? Milline oli nende tekstide kommunikatiivne roll oma ajalises kontekstis?

Jauss käsitleb keskaja väikežanre: vanasõna, parabool, allegooria, valm, näide, legend, muinasjutt, nali, novell. Püüab välja selgitada kommunikatiivset situatsiooni: kes kõneleb ja kellele.

Subsinnwelt - tekstide mõtteline maailm. Vaatleb struktuuri – milline on antud žanri ruumikäsitus – kas tegu on argise v fantaasiaruumiga, abstraktse v konkreetse ruumiga. Uurib ka aega, tegelast, tegevusmudelit, sisu, mis küsimusele teos vastab.

Teksti tähendussfäär

Suhe traditsiooni. Diakrooniline suhe – milliste ajal. žanritega võrreldav, millele vastanduv. Sünkroonia: loetletud žanrite omavahelised suhted (nt. pühakulegend vastandub muinasjutule jne). Tegelikusega seotus – retseptioonimoodus, milline on lugeja suhe e interaktsioonimuster. Lugeja v kuulaja käitumismudelid ning ühiskondlik-ideoloogiline funktsioon.